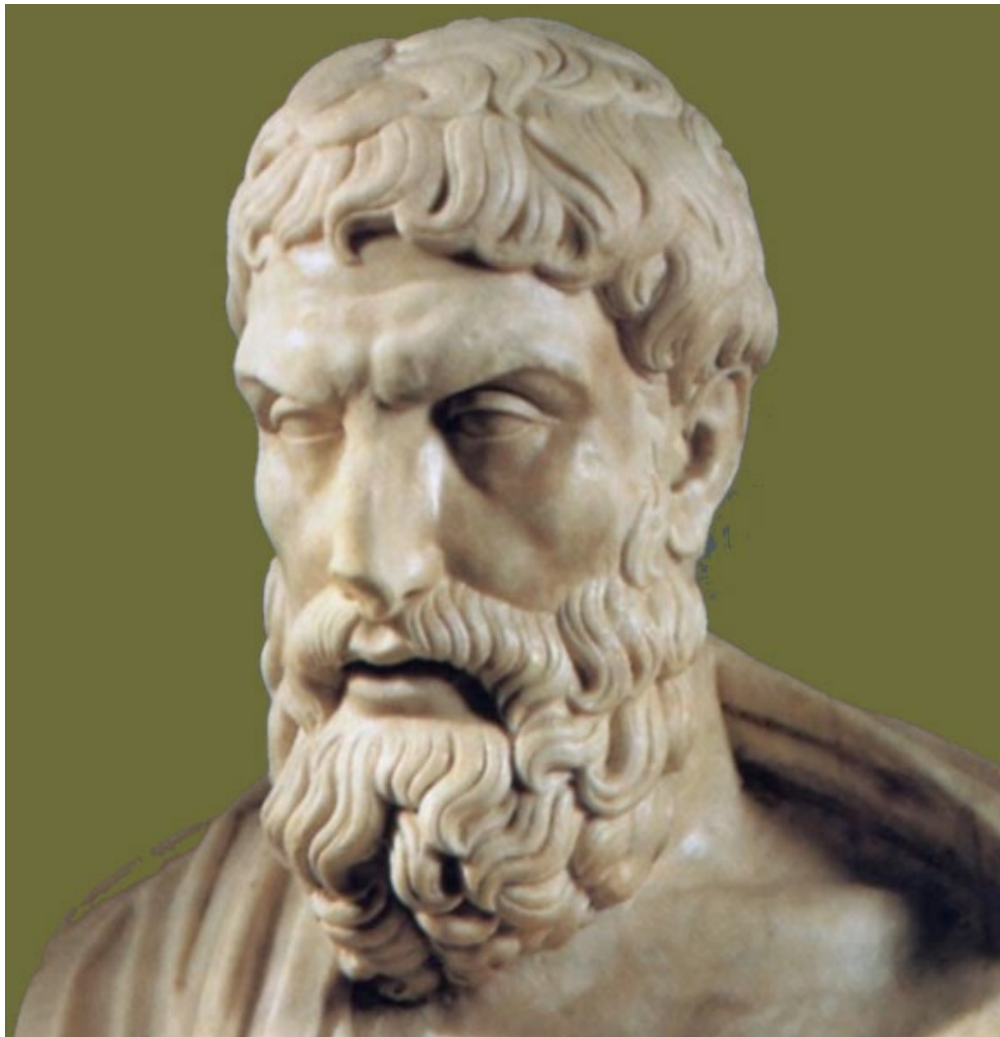

Julien Offray de La Mettrie

Το Σύστημα του Επίκουρου

Μετάφραση

Λεωνίδας Α. Αλεξανδρίδης

ΑΘΗΝΑ 2024.

JULIEN OFFROY DE LA METTRIE
(1709-1751)

Gravé par Achille OUVRE

D'après l'original de G.-F. SCHMIDT (Bibl. Nat.).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Julien Offray de La Mettrie (1709-1751).

Ο Julien Offray de La Mettrie γεννήθηκε στις 25 Δεκεμβρίου 1709 στο Saint-Malo της Βρετανίας. Το 1725 παρακολούθησε μαθήματα Φυσικής στο Κολλέγιο Harcourt, όπου σημείωσε αξιοσημείωτη πρόοδο και στη συνέχεια αποφάσισε να σπουδάσει ιατρική στη Reims, απ' όπου πήρε πτυχίο ιατρικής το 1728. Το 1733-1734 διαμένει και σπουδάζει στο Leyden πλάι στον περίφημο ιατρό Boerhaave. Το 1742 πηγαίνει στο Παρίσι και μένει μέχρι το 1746.

Εκεί ζει σαν μποέμ. Συχνάζει στα «καφέ» και συναναστρέφεται τους εκλεκτούς θαμώνες τους: Maupertuis, Diderot, Duclos, Fontenelle, και στα σαλόνια: Voltaire, Emile de Chatelet. Γίνεται στρατιωτικός χειρουργός με βαθμό αξιωματικού. Πρόκειται πιθανώς για το σημαντικότερο γεγονός στη ζωή του, με απρόβλεπτες συνέπειες, οι περισσότερες των οποίων ήταν εξαιρετικά δυσμενείς, αφού τον οδήγησε στο πεδίο όπου θα διακρινόταν στο μέλλον. Ως γιατρός της φρουράς έλαβε μέρος σε μάχες και στην πολιορκία του Fribourg προσβλήθηκε από παραληρηματικό πυρετό. Είναι αυτό που το έπεισε να υποστηρίξει ότι η θεώρηση μιας ανεξάρτητης και διαφορετικής από το σώμα ψυχής αποτελεί καθαρή χίμαιρα, και ότι οι διανοητικές μας λειτουργίες καθορίζονται πλήρως από τις λειτουργίες του οργανισμού μας. Ανέπτυξε τη θεωρία αυτή στο έργο *Φυσική Ιστορία της Ψυχής*, που αργότερα έγινε *Πραγματεία για τη Ψυχή*.

Η φιλοσοφική καριέρα του La Mettrie ξεκινάει με το έργο αυτό. Εκεί παρουσιάζει τις θεωρίες του σχετικά με τις ψυχικές λειτουργίες, θέτοντας ως μοναδική βάση εξήγησης τις λειτουργίες της ανθρώπινης φυσιολογίας. Ακολουθώντας αυτή την αρχή, κάνει μια διεισδυτική ανάλυση των κύριων ψυχικών λειτουργιών τις οποίες χωρίζει σε δυο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τη μνήμη, τη φαντασία και τα πάθη, και η δεύτερη τις κλίσεις, τις ορέξεις, τη διεισδυτικότητα και τη σύλληψη. Από το σύνολο των ψυχικών λειτουργιών η φαντασία παίζει τον σημαντικότερο ρόλο.

Ο La Mettrie αντί να πραγματεύεται αφαιρέσεις και μεταφυσικές οντότητες, χρησιμοποιεί πάντοτε συγκεκριμένα εμπειρικά δεδομένα, και μαζί με τις λειτουργίες της φυσιολογίας μελετά τις παθολογικές διαταραχές που προκαλούνται από οργανικές βλάβες. Είναι παντού φανερό η προσπάθεια του να εισαχθεί η ορθολογική μέθοδος και η παρατήρηση σε έναν τομέα όπου κυριαρχούσαν απολύτως η θεολογική διένεξη και η διαλεκτική των μεταφυσικών στοχαστών. Η δημοσίευση του έργου προκάλεσε βίαιες αντιδράσεις από εκείνους που είχαν συνηθίσει σε μια ερευνητική μέθοδο εντελώς αντίθετη από αυτή που υποστήριζε ο La Mettrie.

Ο La Mettrie ανέπτυξε περαιτέρω τις θεωρίες του και στο τέλος του 1747 δημοσίευσε στο Leyde το έργο, το οποίο ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων και μίσους στους εκκλησιαστικούς κύκλους της πόλης. Η έκδοση του ο *Άνθρωπος Μηχανή*, υπήρξε σπουδαίο γεγονός και διαβαζόταν σε όλη την Ευρώπη. Όσοι

ασπάζονταν τις ιδέες του δεν είχαν το θάρρος να υπερασπιστούν δημόσια ότι επικροτούσαν κατ' ιδίαν. Ο *Άνθρωπος Μηχανή*, θαυμάζεται και διακρίνεται για τη διεισδυτικότητα του πνεύματος του, τη ζωντάνια του ύφους του, την αυστηρά λογική μέθοδο που εφαρμόζει σε δύσκολα προβλήματα, και τη συνεχή φροντίδα στη χρήση εμπειρικών μεθόδων προκειμένου να στηρίξει κάθε θέση που διατυπώνει. Κάθε φορά που αντιμετωπίζει ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα, αντί να το εξετάσει δογματικά, του αποδίδει το μέγιστο βαθμό πιθανότητας. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο υλισμός του, απέχοντας από το να είναι δογματικός, δεν υπερβαίνει ποτέ τα όρια του ενός μετρημένου υποκειμενισμού.

Το 1748, για λόγους ασφαλείας, αναγκάζεται να εγκαταλείψει τις Κάτω Χώρες και να καταφύγει στην Πρωσία, και εισέρχεται στην Αυλή του Φρειδερίκου Β'. Εκεί, όπου δέχεται τις φροντίδες του βασιλιά, δημοσίευσε το έργο *Ο Άνθρωπος Φυτό*. Οι κύριες ιδέες που αναπτύσσονται εκεί αφορούν την αλληλουχία και την συνεχή και προοδευτική εξέλιξη των όντων. Αν και οι συγκριτικές αναλύσεις του είναι συχνά χωρίς αξία, σε μια εποχή άλλωστε που οι σχετικές γνώσεις ήταν σε σχεδόν ανύπαρκτες, οι γενικότερες θεωρήσεις του είναι εξαιρετικά ακριβείς. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει και η θέση σύμφωνα με την οποία ο βαθμός ευφυΐας ενός όντος εξαρτάται από το πλήθος και την ποικιλία των αναγκών του. Όπως και η θέση: *«Η τύχη μας έβαλε στα ψηλότερα σκαλιά της κλίμακας, αλλά εάν σκεφθούμε ότι μια μικρή αλλαγή στον εγκέφαλο, μπορεί αυτόματα να μας ρίξει στα χαμηλότερα σκαλιά, και να μην περιφρονούμε τα όντα που έχουν την ίδια καταγωγή με εμάς. Είναι στην πραγματικότητα δεύτερα σε τάξη, αλλά πιο σταθερά και εύρωστα»*.

Τα τρία έργα όπου επεξεργάζεται τις ιδέες του για την ηθική είναι *Λόγος για την Ευτυχία ή αντί-Σενέκας* (1748), *το Σύστημα του Επίκουρου* (1750) και *η Τέχνη της Απόλαυσης* (1751).

Ιδιαίτερα πρωτότυπη είναι η ιδέα που διατυπώνει ο La Mettrie στο *Άνθρωπος Μηχανή*, η οποία επανεμφανίζεται με διάφορες μορφές τον 18^ο και 19^ο αιώνα:

«Δεν φτιαχτήκαμε εξ αρχής για τη γνώση. Στην πορεία γίναμε θηρευτές της γνώσης και σοφοί, λόγω ίσως κάποιας υπερβολικής χρήσης των ικανοτήτων των οργάνων μας... Η φύση μας δημιούργησε όλους με μοναδικό στόχο να είμαστε ευτυχισμένοι. Ναι, όλους μας, από το πιο ταπεινό σκουλήκι που σέρνεται στο χώμα μέχρι τον αετό που χάνεται στα σύννεφα».

Να είμαστε ευτυχισμένοι! Αυτή μόνο η ιδέα κυριαρχεί στη σκέψη του για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο La Mettrie πρεσβεύει ακριβώς το αντίθετο από ότι οι ηθικολόγοι, οι οποίοι επικρίνουν σκληρά και καταδικάζουν τη χαρά της ζωής και ότι συμβάλλει στην ολοκλήρωση της. Οι λειτουργίες της φυσιολογίας, που του χρησιμεύουν ως βάση για την ερμηνεία των ψυχικών φαινομένων, παίζουν ακόμη μεγαλύτερο ρόλο, όταν αναζητά τον λόγο ύπαρξης μας, που είναι μόνο η ίδια η ύπαρξη μας. Γι' αυτό και είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε ότι η χαρά που απορρέει από τον οργανισμό μας είναι η μόνη άμεσα δεδομένη για εμάς, είναι αυτή που μας ξεσηκώνει και μας ενθουσιάζει και μας κάνει καλύτερους ανθρώπους. Όποιος νοιώθει πληρότητα και ευτυχία

είναι καλοσυνάτος, ενώ όποιος είναι δυστυχισμένος είναι δύστροπος και ζηλόφθονος.

Ο La Mettrie πέθανε στις 11 Νοεμβρίου του 1751 από τροφική δηλητηρίαση και μέσα σε αφόρητους πόνους. Πέθανε σαν επικούρειος φιλόσοφος με απόλυτη ηρεμία και υπομένοντας θαρραλέα τους πόνους του, σύμφωνα με όσα διακήρυσσε: *«όταν τρέμει κανείς μπροστά στο θάνατο, μοιάζει με τα μικρά παιδιά που φοβούνται τα φαντάσματα και τα κακά πνεύματα. Το χλωμό φάντασμα μπορεί να κτυπήσει την πόρτα μου όποτε θελήσει. Μόνο ο φιλόσοφος είναι γενναίος εκεί όπου οι περισσότεροι γενναίοι δεν είναι καθόλου γενναίοι¹»*.

Αυτό που υπήρξε ιδιαίτερα τραγικό στη ζωή του La Mettrie είναι ότι δεν αποτέλεσε μόνο στόχο των διώξεων και μίσους από την μεριά των εχθρών του. Εγκαταλείφθηκε και δέχθηκε άδικη κριτική από όλου εκείνους με τους οποίους μοιραζόταν τις ίδιες ιδέες και μάχονταν για τον ίδιο σκοπό. Ο Voltaire, ο Maupertuis, ο Diderot, ο Βαρόνος Holbach, ο Grimm, ο Helvétius υποστήριζαν τις ίδιες ιδέες με τις δικές του. Προκειμένου όμως να αποφύγουν οι ίδιοι τις επιθέσεις των αντιπάλων τους δεν δίστασαν να επιτεθούν και να πλήξουν τον συγγραφέα του *Άνθρωπος Μηχανή*. Κανείς από αυτούς τους φιλοσόφους δεν τον έφτασε στην τόλμη και στη γενναιότητα με τις οποίες υποστήριζε δημόσια της θεωρίας του. Ο La Mettrie καταλαμβάνει τιμητική θέση ανάμεσα σε εκείνους τους ερευνητές που αρνούνται να υπερβούν τα όρια που τους επιβάλλει η εμπειρική παρατήρηση. Είναι γεγονός ότι αυτός πρώτος μίλησε με ακρίβεια για τον εγκεφαλικό εντοπισμό και τις διανοητικές λειτουργίες, ότι προέβλεψε τη θεωρία του Robinet, σύμφωνα με την οποία κάθε σωματίδιο ύλης έχει αισθητήρια ικανότητα, ότι ανασκεύασε τη θεωρία της τελεολογίας με αδιάσειστα επιχειρήματα, και ότι συνέλαβε την μεγάλη σπουδαιότητα της ζωικής ευερεθιστότητας. Είναι αυτός που συνέβαλλε αποφασιστικά στην εδραίωση της ψυχολογίας και της ηθικής στις αυτόνομες και πειραματικές επιστήμες.

Οι πρωτότυπες ιδέες του, εντυπωσίασαν τους συγχρόνους του. Η επιρροή του είναι διάχυτη στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα.

Τα έργα του είναι:

- Δοκίμιο του ιλίγγου (Traité du Vertige) 1737.
- Φυσική Ιστορία της Ψυχής (Histoire Naturelle de l'Âme). 1745 (ανώνυμο)
- Για την Ηδονή (De la Volupté) (1745)
- Σχολή της Ηδονής (École de la Volupté). 1746, 1747 (ανώνυμο).
- Πολιτική του Ιατρού Μακιαβέλλι (Politique du Médecin de Machiavel). 1746 (ανώνυμο)
- Η Δύναμη της Εκδίκησης(La Faculté Vengée) 1747.
- Ο Άνθρωπος Μηχανή (L'Homme Machine). 1748 (ανώνυμο)

¹ Système d'Epicure. Pensée LII.

- Ο Άνθρωπος Φυτό (*L'Homme Plante*). 1748 (ανώνυμο)
- Έργο της Πηνελόπης ή ο Μακιαβέλλι στην Ιατρική (*Ouvrage de Pénélope ou Machiavel en Médecine*). 1748 (ψευδώνυμο : Aletheius Demetrius)
- Λόγος για την Ευτυχία ή αντί-Σενέκας [Διατριβή για την ευτυχισμένη ζωή, από τον Σενέκα, με Λόγο του μεταφραστή για το ίδιο θέμα] (*Discours sur le bonheur ou Anti-Sénèque*) [Traité de la vie heureuse, par Sénèque, avec un Discours du traducteur sur le même sujet]). 1748 (ανώνυμο).
- Ο Άνθρωπος πέρα από τη Μηχανή (*L'Homme plus que Machine*). 1748 (ανώνυμο)
- Φιλοσοφικές σκέψεις για την προέλευση των ζώων (*Réflexions philosophiques sur l' origine des animaux*). (1750).
- Προκαταρκτική Συζήτηση (*Discours Préliminaire*) (1750).
- Το Σύστημα του Επίκουρου (*Système d'Épicure*. 1750 (ανώνυμο)
- Μεταφυσική Αφροδίτη ή για την Προέλευση των Ζώων (*Venus Métaphisique ou de L' Origine des animaux*) (1751)
- Η Τέχνη της Απόλαυσης (*L' Art de Jouir*). 1751 (ανώνυμο)
- Ο Μικρός Άνθρωπος με τη μεγάλη ουρά (*Le petit Homme à Longue queue*) (1751).

Ο La Mettrie και ο Επίκουρος.²

Ένα από τα τελευταία έργα του La Mettrie, και ένα από τα πιο ωραία, έχει τον τίτλο το *Σύστημα του Επίκουρου*. Οι αναφορές στον Επίκουρο, στον Λουκρήτιο και στους επικούρειους, στο συνολικό του έργο, είναι πολυάριθμες,³ σε αντίθεση με τους άλλους φιλοσόφους της εποχής του.

Στην περίπτωση του Λουκρήτιου, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία. Ο Λουκρήτιος είναι προφανώς ο ένας από τους συγγραφείς τους οποίους ο La Mettrie γνωρίζει πολύ καλύτερα, καθώς συχνά τον παραθέτει, τον επικαλείται και τον μιμείται. Τέτοια γνώση εξάλλου, τον 18^ο αιώνα δεν είναι σπάνια, και το αντίθετο μάλλον θα προξενούσε έκπληξη. Τυπωμένος από τον 15^ο αιώνα, με επιμέλεια και λαμπρά σχόλια, στη Γαλλία, από τον Denys Lambin (το 1563, με πολλαπλές επανεκδόσεις), παρατίθεται πολλές φορές από τον Montaigne, τον μιμείται και τον μεταφράζει ο Molière, εκσυγχρονίζεται εκ νέου από τον Gassendi, τον υπερασπίζονται ο Bayle⁴ και τον Guillaume Lamy⁵, τον μάχεται (αλλά και τον κάνει της μόδας) ο καρδινάλιος de Polignac. ο Λουκρήτιος είναι μια μείζονα αναφορά της «σοφής ελευθεριότητας», και με αυτό τον τίτλο, ο ένας από τους φάρους του πρώτου μισού του 18^{ου} αιώνα. Αυτό είναι αλήθεια *a fortiori* στο περιβάλλον του Φρειδερίκου Β': ο πύργος του Sans-Souci ήταν τότε «ένας από τους κύριους κύκλους του Λουκρήτιου» (Fusil « Lucrèce et les Philosophes...art. Cit. p. 208), και γνωρίζουμε ότι ο La Mettrie, στο τέλος της ζωής του (αλλά ήταν και η περίοδος της μεγαλύτερης δημιουργικότητας του), θα βρει εκεί την ψυχαγωγία και το καταφύγιο (πέραν από την επιδοκιμασία πάντοτε) που του έλειπε. Ο ίδιος ο Φρειδερίκος μιμείται ή παραφράζει στα Γαλλικά το 3^ο Βιβλίο του *Για τη Φύση των Πραγμάτων*, και είναι όχι αληθοφανές

² André Compte-Sponville . *La Mettrie et Le Système d'Epicure* . Persée Dix- Huitième Siècle. Année 1992 / 24/ pp. 105-115 :

³ Προκαταρκτική Συζήτηση, I, σ.33. ο *Ανθρωπος Μηχανή*, σ.96,107. *Πραγματεία για την Ψυχή*, σ.168, 176-177, 243. *Περίληψη . Συστημάτων*, σ. 251, 267, 268, 271, 272, 275. *Συζήτηση για την ευτυχία*, σ. 237, 248, 263, 265, 275, 281, 289. *Τα ζώα πέραν από τις μηχανές*, σ. 321, 326. *Σύστημα του Επίκουρου*, σ. 356, 359, 363, 367, 371, 372, 385-86. *Η Ηδονή*, II, σ. 92, 122, 124. *Η τέχνη της απόλαυσης*, σ.300, 301, 331. *Η Μεταφυσική Αφροδίτη*, σ. 352.

⁴ Ο **Πιέρ Μπαιλ** (Pierre Bayle, 1647 - 1706) ήταν Γάλλος φιλόσοφος και συγγραφέας, με γνωστότερο έργο του το *Ιστορικό και Κριτικό Λεξικό* , με πρώτη έκδοση το 1697, που έγινε αντικείμενο σφοδρής κριτικής στην εποχή του και καταδικάστηκε τόσο από τη Γαλλική Καθολική Εκκλησία όσο και από τη Μεταρρυθμιστική Εκκλησία του Ρότερνταμ. Ο Μπαιλ ήταν Καλβινιστής Προτεστάντης (Ουγενότος). Ως πρόδρομος των Εγκυκλοπαιδιστών και υποστηρικτής της αρχής της ανεξιθρησκίας, τα έργα του επηρέασαν στη συνέχεια την ανάπτυξη του Διαφωτισμού.

⁵ Ο **Γκιγιόμ Λαμί** (Guillaume Lamy 1644–1683) ήταν Γάλλος γιατρός περισσότερο γνωστός για τις συμπάθειές του με την Επικούρεια φιλοσοφία και για την επιρροή του σε υλιστές όπως ο Λα Μετρι . Ο Lamy ήταν γιατρός στην Ιατρική Σχολή του Παρισιού και προσέλκυσε τόσο την κριτική όσο και τον έπαινο από τους συναδέλφους του γιατρούς για τις προσπάθειές του να βάλλει την ιατρική σε νέες κατευθύνσεις βασισμένες στην Επικούρεια φιλοσοφία. Το 1682 δημοσίευσε το *Traité de l'antimoine* .

ότι ο La Mettrie το γνώριζε λιγότερο, σε αυτόν τον τομέα, από τον βασιλιά και φιλόσοφο προστάτη του. Δεν μπορούμε βέβαια να αποκλείσουμε την επιρροή εξάλλου κάποιων έργων από δεύτερο χέρι, που μια έρευνα των πηγών θα μπορούσε να αποκαλύψει. Αλλά ο La Mettrie, που διαβάζει Λατινικά (κατείχε εξάλλου δυο μεταφράσεις του Marolles⁶, σε πεζό λόγο, 1650, 1677, και αυτή των Contures, 1685), έχει προφανώς χρησιμοποιήσει πολύ τον Λουκρήτιο, τον οποίον παραθέτει συχνά, τον ακολουθεί συχνά χωρίς να το λέει, και πάνω στον οποίον δεν κάνει καθόλου λάθη ή προσεγγίσεις, και με τον οποίον σε ότι αφορά την ιστορία της φιλοσοφίας, είναι εξοικειωμένος.

Η περίπτωση του Επίκουρου είναι πιο δύσκολη. Βέβαια, ο 18^{ος} αιώνας γνωρίζει το 10^ο Βιβλίο του Διογένη Λαέρτιου, και τις τρεις Επιστολές, προς Ηρόδοτο, προς Πυθοκλή, προς Μενοικέα. Το έργο του Λαέρτιου είχε μεταφραστεί στα Λατινικά (πριν ακόμη την *πρώτη* έκδοση του Ελληνικού κειμένου) από τον 15^ο αιώνα, από τον Traversari, και ο Gassendi είχε ο ίδιος εκδώσει και μεταφράσει (πάντοτε στα Λατινικά) το 10^ο Βιβλίο στο έργο του *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii*, που είναι *vita et moribus placitique Epicuri* (Lyon 1649, επαναλαμβανόμενο στον 5^ο τόμο των *Opera omnia* του 1658). Το *de vitis philosophorum* είχε εξάλλου, εν τω μεταξύ, μεταφραστεί στα Γαλλικά από τον Foucherolles (Lyon 1601), και εκ νέου από τον Gilles Boileau⁷ (Paris 1668). Αλλά ο La Mettrie, που εξομολογείται ότι «δεν γνωρίζει καθόλου Ελληνικά», δεν φαίνεται να είναι εξοικειωμένος ούτε με αυτές τις μεταφράσεις. Γνωρίζει χωρίς αμφιβολία κάποια κείμενα του Gassendi, αλλά με τρόπο που φαίνεται να είναι πολύ επιφανειακός: ο Gassendi, τον οποίον δεν επικαλείται παρά πολύ σπάνια, δεν τον παραθέτει ποτέ, ούτε τον σχολιάζει. Σε ότι αφορά τον ίδιο τον Επίκουρο, τον επικαλείται συχνά και τα κείμενα του Επίκουρου, αντίθετα με αυτά του Λουκρήτιου, δεν τα παραθέτει ευθέως. Το πιο πιθανό εδώ φαίνεται να είναι γνώση από δεύτερο χέρι: πέραν από τους αρχαίους (Λουκρήτιο βέβαια, αλλά και Σενέκα, και αρκετά αληθοφανώς Κικέρωνα, Οράτιο και Πλούταρχο), ο La Mettrie έχει διαβάσει, όπως κάθε διανοούμενος της εποχής του, χωρίς αμφιβολία επίσης αυτή ή εκείνη τη σελίδα του Gassendi και του Lamy. «αυτών των δυο συγχρόνων επικούρειων» (Περιλ. Συστημ., σ. 262), χωρίς να μιλήσουμε για τον Montaigne, ούτε κυρίως, για τα πολυάριθμα κείμενα, παράνομα ή όχι, που επικαλούντο τότε τον δάσκαλο του Κήπου, συνιστώντας αυτό που μπόρεσαν να αποκαλέσουν αριστοκρατικός επικουρισμός ή κοσμικός, τον οποίον ο La Mettrie προεκτείνει καθώς τον κάνει ριζοσπαστικό. Η έρευνα των πηγών θα ήταν χωρίς αμφιβολία πολύ δύσκολη. Αλλά περισσότερο από την πληθώρα παρά από τη σπανιότητα.

⁶ **Michel de Marolles**, γεννημένος στο Genillé, στο Touraine, στις 22 Ιουλίου 1600 και πέθανε στο Παρίσι στις 6 Μαρτίου 1681, είναι Γάλλος κληρικός, συλλέκτης έργων τέχνης, μεταφραστής, δοκιμιογράφος, απομνημονευματολόγος, γενεαλόγος και ιστορικός.

⁷ Gilles Boileau (1631-1669) Άνθρωπος των Γαλλικών Γραμμάτων στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΔ'.

Γνωρίζοντας πολύ καλά τον Λουκρήτιο, έχοντας για τον Επίκουρο πολλές έμμεσες αλλά συγκλίνουσες πληροφορίες, ο La Mettrie γνώριζε αρκετά πράγματα για την επικούρεια φιλοσοφία για να μιλήσει ορθά και εύστοχα γι' αυτήν, και πολύ συχνά, και κυρίως με σαφήνεια.

Ανάμεσα στον La Mettrie και τον Επίκουρο υπάρχουν πολλά σημεία συνάντησης: αυτά που αφορούν τη φύση, τη γνώση, την ηθική, την ευτυχία. Έχουν πολύ συχνά θέσεις που πλησιάζουν ή που είναι ταυτόσημες. Αλλά ο La Mettrie δεν έχει καθόλου τη νοοτροπία ενός μαθητή. Εάν πολύ συχνά διακηρύσσει ότι είναι επικούρειος, εάν παραδέχεται έμμεσα ότι το σύστημα του Επίκουρου είναι επίσης, και από ορισμένη άποψη, δικό του, απέχει πολύ από το να χρησιμοποιεί όλα τα επιχειρήματα της σχολής για να υπερασπιστεί τις θέσεις της. Εάν εξετάσουμε τον επικουρισμό του La Mettrie, θα διαπιστώσουμε ότι αυτός, περιστρέφεται, βασικά, σε τέσσερα θέματα: την ψυχή, τον θάνατο, την ηδονή και τέλος την κριτική της τελεολογίας.

Το *Σύστημα του Επίκουρου* πραγματεύεται δυο θέματα: τη φυσική σύνθεση της φύσης, την τέχνη να ζούμε ηδονικά πριν πεθάνουμε.

Η φύση μας μαθαίνει ότι: Η φύση έχει δώσει τη ζωή στα ζώα θέτοντας σπέρματα στις μήτρες. Η ύλη αποτελείται από στοιχεία που αναμιγνύονται για να σχηματίσουν τυχαία βιώσιμα όργανα, χωρίς να υπάρχει ούτε θεϊκός σκοπός, ούτε κατεύθυνση σε αυτούς τους σχηματισμούς. Δεν υπάρχουν πρώτες αιτίες στα φαινόμενα της φύσης .

Η ηθική μας λέει: ο θάνατος είναι ανώδυνη αποσύνθεση, και γι' αυτό δεν υπάρχει θέση για φόβο. Για το λόγο αυτό η θρησκεία είναι ανώφελη, η ακολασία είναι εχθρός της ηδονής. Να γιατί με φίλους « *ας απολαύσουμε το παρόν' δεν είμαστε παρά αυτό που είναι παρόν*».

«Δεν θα ήθελα να ξαναζήσω, παρά όπως έχω ζήσει, μέσα στο καλό φαγητό, στην καλή παρέα, στη χαρά, στη μελέτη, στον έρωτα' μοιράζοντας πάντοτε το χρόνο μου ανάμεσα στις γυναίκες, αυτό το σχολείο των Χαρίτων, τον Ιπποκράτη, και τις Μούσες, πάντοτε τόσο εχθρός της ακολασίας, όσο φίλος της ηδονής' τέλος δοσμένος ολόκληρος σε αυτό το γοητευτικό μίγμα φρόνησης και τρέλας, που οξύνονται η μία από την άλλη, κάνοντας πιο ευχάριστη τη ζωή, και κατά κάποιο τρόπο πιο πικάντικη».

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ

Julien Offray de La Mettrie

Το Σύστημα του Επίκουρου

Quam misera animalium superbissimi ongo!⁸

PLINIUS

⁸ Πόσο άθλια είναι η προέλευση του πιο υπερήφανου ζώου!

Julien Offray de La Mettrie

Το Σύστημα του Επίκουρου

1.

Όταν διαβάζω στον Βιργίλιο, Γεωργικά L.2:

*Felix qui potuit rerum cognoscere causas !*⁹

Ερωτώ, quis potuit; Όχι, τα φτερά της μεγαλοφυΐας μας δεν μπορούν να μας εξυψώσουν μέχρι την γνώση των αιτίων. Ό πιο αμαθής από τους ανθρώπους είναι τόσο φωτισμένος από αυτή την άποψη, όσο ο πιο μεγάλος φιλόσοφος. Βλέπουμε όλα τα αντικείμενα, όλα όσα συμβαίνουν στο σύμπαν, σαν ωραίο σκηνικό της Όπερας, του οποίου δεν αντιλαμβανόμαστε ούτε τα σκοινιά, ούτε τα αντίβαρα. Σε όλα τα σώματα, όπως στο δικό μας, τα πρώτα κίνητρα είναι κρυμμένα από μας, και θα είναι πιθανώς πάντοτε. Είναι εύκολο να παρηγορήσουμε τον εαυτό μας επειδή στερούμαστε μίαν επιστήμη που δεν θα μας έκανε, ούτε καλύτερους, ούτε πιο ευτυχείς.

2.

Δεν μπορώ να βλέπω αυτά τα παιδιά, που με ένα καλάμι και με σαπουνόνερο, διασκεδάζουν να κάνουν αυτές τις ωραίες χρωματιστές φούσκες, που το φύσημα τις μεγαλώνει τόσο υπερβολικά, χωρίς να τις συγκρίνω με τη φύση. Μου φαίνεται ότι, όπως αυτά, η φύση παίρνει, χωρίς να το σκέπτεται, τα πιο απλά μέσα για να λειτουργεί. Είναι αλήθεια ότι δεν ξοδεύει περισσότερη προσπάθεια για να δώσει στη γη έναν ηγεμόνα που πρέπει να την κάνει να τρέμει, από το να κάνει να βλασταίνει το γρασίδι που πατάμε με τα πόδια μας. Λίγη λάσπη, μια σταγόνα βλέννας, δημιουργεί τον άνθρωπο και το έντομο⁹ και το πιο μικρό μέρος κίνησης είναι αρκετό για να κάνει να δουλεύει η μηχανή του κόσμου.

⁹ Ευτυχισμένος ήταν αυτός που μπορούσε να γνωρίζει τις αιτίες των πραγμάτων. Η φράση αυτή χρησιμοποιείται επίσης σαν επιγραφή στο έργο αντί- Σενέκας.

3.

Τα θαύματα όλων των βασιλείων, όπως λένε οι χημικοί, όλα τα πράγματα που θαυμάζουμε, που μας θαμπώνουν τόσο δυνατά, παρήχθησαν, στην κυριολεξία, σχεδόν από το ίδιο μείγμα νερού και σαπουνιού, και σαν από το καλάμι των παιδιών μας.

4.

Πως μπορούμε να πιάσουμε *τη φύση επ' αυτοφώρω*; Δεν έχει πιάσει πότε αυτή η ίδια τον εαυτό της επ' αυτοφώρω. Στερημένη γνώσης και συναισθήματος, κάνει μετάξι, όπως ο *Αρχοντοχωριάτης* κάνει πρόζα, χωρίς να το ξέρει: τόσο τυφλή, όταν δίνει ζωή, όσο αθώα όταν την καταστρέφει.

5.

Οι φυσικοί θεωρούν ότι ο αέρας είναι το καθολικό χάος όλων των σωμάτων. Μπορούμε να πούμε ότι δεν υπάρχει σχεδόν τίποτα παρά ένα είδος λεπτού νερού, μέσα στο οποίο κολυμπούν, αφού είναι πιο ελαφρά από αυτό. Όταν το στήριγμα αυτού του νερού, αυτό το άγνωστο κίνητρο από το οποίο ζούμε, και που συνιστά, ή είναι αυτό το ίδιο, ο αέρας στην κυριολεξία, όταν, λέω, αυτό το κίνητρο δεν έχει πλέον τη δύναμη να σηκώνει τους σπόρους που είναι διασκορπισμένοι σε όλη την ατμόσφαιρα, όλοι πέφτουν στη γη από το ίδιο το βάρος τους ή ρίχνονται εδώ και εκεί από τους ανέμους πάνω στην επιφάνεια. Έτσι όλες αυτές οι φυτικές παραγωγές, που καλύπτουν συχνά ξαφνικά τα χαντάκια, τα τείχη, τα έλη, τα λιμνάζοντα νερά, που ήταν, πρωτύτερα, χωρίς χορτάρι και χωρίς πρασινάδα.

6.

Πόσες κάμπιες και άλλα έντομα έρχονται επίσης κάποτε να φάνε τα ανθισμένα δένδρα, και να διαλύουν τους κήπους μας! Από που έρχονται, εάν δεν έρχονται από τον αέρα;

7.

Υπάρχουν λοιπόν στον αέρα σπόροι ή σπέρματα, τόσο ζωικά, όσο και φυτικά υπήρχαν τέτοια, και θα υπάρχουν πάντοτε. Κάθε ον προσελκύει αυτά του δικού του είδους, ή αυτά που είναι ειδικά γι' αυτό, εκτός εάν προτιμάμε αυτά

τα σπέρματα να πηγαίνουν να αναζητούν τα σώματα όπου μπορούν να ωριμάσουν, να βλαστήσουν και να αναπτυχθούν.

8.

Η πρώτη τους μήτρα ήταν λοιπόν ο αέρας, που η θερμότητα του αρχίζει να τα παρασκευάζει. Παίρνουν ζωή περισσότερο στη δεύτερη τους μήτρα, εννοώ τα σπερματικά αγγεία, τους όρχεις, τις σπερματικές κύστες και αυτό, με τη θερμότητα, τις τριβές, την αδράνεια μεγάλου αριθμού ετών, επειδή γνωρίζουμε ότι δεν είναι παρά στην εποχή της εφηβείας, και κατά συνέπεια μετά από μεγάλη πέψη στο σώμα του αρσενικού, που τα ανδρικά σπέρματα γίνονται κατάλληλα για την αναπαραγωγή. Η τρίτη και τελευταία μήτρα τους, είναι αυτή του θηλυκού, όπου το γονιμοποιημένο ωάριο, κατεβαίνοντας από τις ωοθήκες μέσω των σαλπίνγων, επωάζεται κατά κάποιο τρόπο εσωτερικά, και όπου παίρνει εύκολα ρίζα.

9.

Τα ίδια σπέρματα που παράγουν τόσα είδη *μικροσκοπικών ζωυφίων*, μέσα στα ρευστά που είναι εκτεθειμένα στον αέρα, και που περνούν τόσο εύκολα στο αρσενικό, από τα όργανα της αναπνοής και της κατάποσης, όσο από το αρσενικό, με ορατή μορφή τελικά, στο θηλυκό, από τον κόλπο, αυτά τα σπέρματα, λέω, που φυτεύονται και βλασταίνουν τόσο εύκολα στην *μήτρα*, υποθέτουν ότι υπήρχαν πάντοτε άνθρωποι, κατασκευασμένοι άνθρωποι, και του ενός και του άλλου φύλου;

10.

Εάν οι άνθρωποι δεν υπήρχαν πάντοτε, έτσι όπως τους βλέπουμε σήμερα, (και πως μπορούμε να πιστεύουμε ότι ήρθαν στον κόσμο, μεγάλοι, σαν πατέρας και μητέρα, και σε κατάσταση να γεννούν τους όμοιούς τους!) πρέπει η γη να είχε χρησιμεύσει ως μήτρα για τον άνθρωπο, πρέπει να είχε ανοίξει τα σπλάχνα της στους ανθρώπινους σπόρους, ήδη προετοιμασμένους, ώστε αυτό το υπέροχο ζώο, δεδομένων ορισμένων νόμων, να μπορούσε να εκκολαφθεί. Γιατί, σας ερωτώ, σύγχρονοι αντί-επικούρειοι, γιατί η γη, αυτή η κοινή μητέρα και τροφός όλων των σωμάτων, θα είχε αρνηθεί τους ζωικούς σπόρους, κάτι που δέχεται στα πιο ανάξια και βλαβερά φυτά; Βρίσκουν πάντοτε γόνιμα τα σπλάχνα της, και αυτή η μήτρα δεν έχει τίποτα κατά βάθος πιο εκπληκτικό από αυτήν της γυναίκας.

11.

Αλλά η γη δεν είναι πλέον το λίκνο της ανθρωπότητας! Δεν την βλέπουμε καθόλου να παράγει ανθρώπους! Να μην την κατηγορούμε καθόλου για την παρούσα στειρότητα της' έκανε την κυοφορία της από αυτή την πλευρά. Μια γριά κότα δεν γεννά πλέον, μια γριά γυναίκα δεν κάνει πλέον παιδιά' είναι περίπου η απάντηση που δίνει ο Λουκρήτιος σε αυτή την αντίρρηση.

12.

Αντιλαμβάνομαι όλη τη δυσκολία που παράγει μια τέτοια προέλευση, και πόσο δύσκολο είναι να την αποφύγουμε. Αλλά καθώς δεν μπορούμε να βρούμε διέξοδο εδώ από μια τόσο τολμηρή εικασία, παρά από άλλες εικασίες, και είναι αυτές που βάζω στην κρίση των φιλοσόφων.

13.

Οι πρώτες γενιές έπρεπε να ήταν πολύ ατελείς. Θα λείπει ο οισοφάγος εδώ, εκεί το στομάχι, το αιδοίο, τα έντερα, κλπ. Είναι προφανές ότι τα μόνα ζώα που θα μπορέσουν να ζήσουν, να διατηρηθούν, και να διαιωνίσουν το είδος τους, θα είναι αυτά που θα βρεθούν εφοδιασμένα με όλα τα απαραίτητα μέρη για την γέννηση, και στα οποία με μια λέξη κανένα αναγκαίο μέρος δεν θα λείπει. Αντίστοιχα αυτά που θα στερούνται κάποιου μέρους που θα είναι απόλυτα αναγκαίο, θα πεθάνουν, ή λίγο χρόνο μετά τη γέννηση τους, ή τουλάχιστον χωρίς να αναπαραχθούν. Η τελειότητα δεν ήταν περισσότερο το έργο μιας μέρας για τη φύση, από ότι ήταν για την τέχνη.

14.

Είδα αυτή τη γυναίκα χωρίς φύλο¹⁰, απροσδιόριστο ζώο, εντελώς ευνουχισμένο στο μητρικό κόλπο. Δεν είχε ούτε εφηβαίο, ούτε κλειτορίδα, ούτε μαστούς, ούτε σχίσμα του γυναικείου αιδοίου, ούτε μεγάλα χείλη, ούτε κόλπο, ούτε μήτρα, ούτε εμμηνόρροια' και να η απόδειξη. Αγγίξαμε από τον πρωκτό τον καθετήρα είχε εισαχθεί μέσω της ουρήθρας, το χειρουργικό νυστέρι εισηγμένο βαθιά στη θέση όπου είναι πάντοτε η μεγάλη σχισμή στις γυναίκες, δεν συναντά παρά λίπος και σάρκες με λίγα αγγεία, που δίνουν λίγο αίμα: έπρεπε να παραιτηθούμε από την πρόθεση να της κάνουμε σχίσμα στο αιδοίο, και να την διαζεύξουμε μετά από δέκα χρόνια γάμου από έναν αγρότη το ίδιο ηλίθιο με αυτήν, που μη όντας καθόλου ενήμερος, δεν πρόσεχε να διδάξει τη γυναίκα του γι' αυτό που της έλλειπε. Πίστευε σαφώς ότι ο σωλήνας της

¹⁰ Έχει αναφερθεί στο έργο *Ο Άνθρωπος Μηχανή*.

αφόδευσης ήταν αυτός της γέννησης, και δρούσε ανάλογα, καθώς αγαπούσε δυνατά τη γυναίκα του που και αυτή τον αγαπούσε πολύ, και ήταν πολύ οργισμένη που το μυστικό της είχε αποκαλυφθεί. Ο Κόμης του Erouville, αντιστράτηγος, όλοι οι γιατροί και οι χειρουργοί της Γάνδης, έχουν δει αυτή τη λειψή γυναίκα, και έχουν συντάξει σχετική έκθεση.

Στερείτο εντελώς κάθε αισθήματος αφροδισιακής ηδονής' είχαμε γαργαλίσει τη θέση της απύσας κλειτορίδας, και δεν προκαλείτο καμία ευχάριστη αίσθηση. Ο λαιμός και το στήθος της δεν φουσκώνουν ποτέ.

15.

Αλλά εάν ακόμη και σήμερα η φύση κοιμάται μέχρις αυτό το σημείο' εάν είναι ικανή για ένα τόσο εντυπωσιακό λάθος, πόσο πιο συχνά ήταν άλλοτε παρόμοια παιχνίδια! Μια τόσο σημαντική απροσεξία, στην κυριολεξία, μια τόσο μοναδική αμέλεια, τόσο εξαιρετική, εξηγεί, μου φαίνεται, όλα αυτά που η φύση έπρεπε κατ' ανάγκη να υποβληθεί σε αυτό το απόμακρο παρελθόν, όταν οι γεννήσεις ήταν αβέβαιες, δύσκολες, κακά εγκατεστημένες, και περισσότερο δοκιμές, παρά έργα αυθεντίας.

16.

Μέσα από ποια απειρία ενώσεων έπρεπε να περάσει η ύλη, πριν φτάσει σε αυτήν εδώ την ένωση μόνο, από την οποία μπορούσε να προκύψει ένα τέλειο ζώο! Μέσα από πόσες άλλες, πριν οι γεννήσεις να φτάσουν στο σημείο τελειότητας που έχουν σήμερα!

17.

Από φυσική συνέπεια, αυτοί εδώ μόνο θα έχουν την ικανότητα να βλέπουν, να ακούν, κλπ. στους οποίους ευτυχείς ενώσεις θα έχουν δώσει τελικά μάτια και αυτιά φτιαγμένα και τοποθετημένα όπως τα δικά μας.

18.

Τα στοιχεία της ύλης, επειδή κινούνται και αναμιγνύονται μεταξύ τους, φτάνοντας να κάνουν μάτια, ήταν τόσο αδύνατον να μη βλέπουν, όσο να μην βλέπουν τον εαυτό τους σε έναν καθρέπτη, είτε φυσικό, είτε τεχνητό. Το μάτι συμβαίνει να είναι ο καθρέπτης των πραγμάτων, που συχνά με τη σειρά τους χρησιμεύουν ως καθρέπτης γι' αυτό. Η φύση δεν έχει σκεφθεί περισσότερο να κάνει το μάτι για να βλέπει, από όσο έχει κάνει το νερό, για να χρησιμεύσει ως

καθρέπτης στην απλή βοσκοπούλα. Το νερό συμβαίνει να είναι κατάλληλο να στέλνει πίσω τις εικόνες· η βοσκοπούλα είδε εκεί με ευχαρίστηση το ωραίο της πρόσωπο. Είναι η σκέψη του συγγραφέα του *ανθρώπου μηχανή*.

19.

Δεν υπήρξε ζωγράφος, που μη μπορώντας να αναπαραστήσει ένα άλογο να αφρίζει όπως ήθελε, πέτυχε θαυμάσια, και δημιούργησε τον πιο ωραίο αφρό, πετώντας με οργή το πινέλο του πάνω στον καμβά;

Η τύχη πηγαίνει συχνά πιο μακριά από την φρόνηση.

20.

Όλα όσα έχουν γράψει οι γιατροί και οι φυσικοί για τη χρήση των μερών των ζωντανών σωμάτων, μου έχουν φανεί πάντοτε χωρίς θεμέλιο. Όλα τα επιχειρήματα τους για τις τελικές αιτίες είναι τόσο επιφανειακά, που για να τα ανατρέψει τόσο κακά ο Λουκρήτιος, πρέπει να ήταν τόσο κακός φυσικός, όσο ήταν μεγάλος ποιητής.

21.

Τα μάτια έχουν γίνει, με τον ίδιο τρόπο που η όραση ή η ακοή χάνεται και ανακτάται· και ως τέτοιο σώμα αντανakλά τον ήχο, ή το φως. Δεν χρειαζόταν περισσότερη τέχνη στην κατασκευή του ματιού, ή του αυτιού, από την κατασκευή ενός ήχου.

22.

Εάν υπάρχει κόκκος σκόνης στον ακουστικό σωλήνα, δεν ακούμε καθόλου· εάν οι αρτηρίες του Ridley στον αμφιβληστροειδή χιτώνα, φουσκωμένες με αίμα, έχουν αρπάξει ένα μέρος της περιοχής που περιμένει τις ακτίνες του φωτός, βλέπουμε να πετούν μύγες. Εάν το οπτικό νεύρο είναι φραγμένο, τα μάτια είναι κενά και δεν βλέπουν καθόλου. Ένα τίποτα εμποδίζει την οπτική της φύσης, ή οποία κατά συνέπεια δεν τα εφηύρε όλα ταυτόχρονα.

23.

Οι ψηλαφήσεις της τέχνης για να μιμηθούν τη φύση, μας κάνουν να κρίνουμε τις δικές της κατάλληλες.

24.

Όλα τα μάτια, λέμε, είναι οπτικά φτιαγμένα, όλα τα αυτιά μαθηματικά! Πως το ξέρουμε αυτό; Επειδή έχουμε παρατηρήσει τη φύση' έχουμε εκπλαγεί πολύ βλέποντας τα δημιουργήματα της τόσο ίσα, και μάλιστα τόσο ανώτερα από την τέχνη: δεν μπορέσαμε να εμποδίσουμε τον εαυτό μας να υποθέσουμε σε αυτήν κάποιο σκοπό, ή φωτισμένες απόψεις. Η φύση υπήρχε λοιπόν πριν από την τέχνη, η οποία έχει δημιουργηθεί ακολουθώντας τα ίχνη της' έχει προέλθει, όπως ένας γιός προέρχεται από τη μητέρα του. Και μια τυχαία διευθέτηση, δίνοντας τα ίδια προνόμια, με μια διευθέτηση που γίνεται επίτηδες με κάθε δυνατή τέχνη, άξιζε σε αυτή την κοινή μητέρα, την τιμή που αξίζουν μόνο νόμοι της κίνησης.

25.

Ο άνθρωπος, αυτό το ζώο που είναι περίεργο για όλα, προτιμά να κάνει το δεσμό που θέλει να λύσει πιο άλυτο, παρά να μην συσσωρεύει ερωτήσεις επί ερωτήσεων, η τελευταία των οποίων κάνει πάντοτε το πρόβλημα πιο δύσκολο. Εάν όλα τα σώματα κινούνται από το πυρ, ποιος του δίνει την κίνηση του; Ο Αιθέρας. Ποιος δίνει την κίνηση στον αιθέρα; Ο D*** έχει δίκιο' η φιλοσοφία μας δεν αξίζει περισσότερο από αυτή των Ινδών.¹¹

26.

Ας πάρουμε τα πράγματα όπως μας φαίνονται' ας κοιτάξουμε γύρο μας' αυτή η περίσκεψη δεν είναι χωρίς ευχαρίστηση, το θέαμα είναι γοητευτικό' ας είμαστε εκεί' θαυμάζοντας το, αλλά χωρίς αυτή την κενή φαγούρα να αντιλαμβανόμαστε τα πάντα, χωρίς να βασανιζόμαστε από άχρηστη περιέργεια, όταν οι αισθήσεις δεν την μοιράζονται με το πνεύμα.

¹¹ Ο Diderot στην *Επιστολή για τους τυφλούς* (Λονδίνο [Παρίσι] 1749) αναφέρει έναν Ινδό που εξηγεί ότι ο κόσμος μεταφέρεται στην πλάτη ενός ελέφαντα, και όταν τον ερωτούν τι μεταφέρει τον ελέφαντα, απάντα ότι είναι μια χελώνα και ούτω καθ' εξής. Ο Diderot υποστηρίζει ότι οι ερμηνείες μας δεν είναι καλύτερες.

27.

Όπως, με δεδομένους ορισμένους φυσικούς νόμους, δεν ήταν δυνατόν η θάλασσα να μην έχει την πλημμυρίδα της και την άμπωτη της, το ίδιο, καθώς υπάρχουν ορισμένοι νόμοι της κίνησης, έχουν σχηματίσει μάτια που έχουν όραση, αυτιά που έχουν ακοή, νεύρα που έχουν αίσθηση, μια γλώσσα άλλοτε ικανή και άλλοτε ανίκανη να μιλά, σύμφωνα με τον οργανισμό της' τέλος έχουν κατασκευάσει το όργανο της σκέψης. Η φύση έχει κάνει, μέσα στη μηχανή του ανθρώπου, μίαν άλλη μηχανή που είναι κατάλληλη να συγκρατεί τις ιδέες και από αυτές να κάνει νέες, όπως στη γυναίκα, αυτή τη μήτρα, που από μια σταγόνα υγρού κάνει ένα παιδί. Έχοντας κάνει, χωρίς να βλέπει, μάτια που βλέπουν, έχει κάνει χωρίς να σκέπτεται, μια μηχανή που σκέπτεται. Όταν βλέπουμε λίγη βλέννα να παράγει ένα ζωντανό ον, γεμάτο πνεύμα και ομορφιά, ικανό να ανυψωθεί στην υπέροχή του ύφους, των ηθών, της ηδονής, μπορεί να μας εκπλήσσει ότι λίγο περισσότερος ή λιγότερος εγκέφαλος, συνιστά την ευφυΐα ή την ηλιθιότητα;

28.

Καθώς η ικανότητα της σκέψης δεν έχει άλλη πηγή από αυτήν της όρασης, της ακοής, της ομιλίας, για να αναπαραχθεί, δεν βλέπω όσο ανόητο θα ήταν να κάνουμε ένα έξυπνο ον να προέρχεται από τυφλή αιτία. Πόσα παιδιά εξαιρετικά έξυπνα, των οποίων οι πατέρες και οι μητέρες είναι εντελώς βλάκες ή ηλίθιοι!

29.

Αλλά, θεέ μου! Σε ποια τιποτένια έντομα δεν υπάρχει σχεδόν τόσο πνεύμα, όσο σε αυτούς που περνούν μια ζωή σοφά παιδική να τα παρατηρούν! Σε ποια ζώα ακόμη και τα πιο άχρηστα, τα πιο δηλητηριώδη, τα πιο άγρια, και από τα οποία δεν μπορούμε πολύ να απαλλάξουμε τη γη, δεν λάμπει κάποια ακτίδα ευφυΐας; Θα υποθέσουμε μια φωτισμένη αιτία, που δίνει στα μεν μια οντότητα που είναι τόσο εύκολο να καταστραφεί από τα άλλα, και που έχει αναμίξει εντελώς τα πάντα, που δεν μπορούμε παρά μέσω των τυχαίων εμπειριών να διακρίνουμε το δηλητήριο από το αντίδοτο, ούτε όλα αυτά που πρέπει να επιδιώκουμε, από αυτά που πρέπει να αποφεύγουμε; Μου φαίνεται, στην ακραία αταξία που βρίσκονται τα πράγματα, ότι υπάρχει ένα είδος ασέβειας στο να μην τα επιρρίπτουμε τα πάντα στην τύφλωση της φύσης. Αυτή μόνη μπορεί πράγματι να βλάπτει και να υπηρετεί με αθωότητα.

30.

Η φύση παίζει περισσότερο με τη λογική μας, κάνοντας μας να επεκτείνουμε πιο μακριά μια αλαζονική όραση, από ότι αυτοί που έπαιζαν με τη λογική αυτού του ταλαίπωρου, που ζητούσε στο Παρίσι την ελεημοσύνη χρησιμοποιώντας το κρανίο του σαν κύπελο επαιτείας, διασκεδάζοντας να πιέζουν τον εγκέφαλο του.

31.

Ας αφήσουμε εδώ

Αυτή την υπερήφανη λογική, για την οποία κάνουμε τόσο θόρυβο.

Για να την καταστρέψουμε, δεν υπάρχει ανάγκη να καταφύγουμε στο παραλήρημα, στον πυρετό, στην οργή, σε κάθε δηλητηριασμένο μίasma, που έχει εισαχθεί στις φλέβες από το πιο μικρό είδος εμβολιασμού¹²

Λίγο κρασί την τaráσσει, ένα παιδί την γοητεύει.¹²

Με τη δύναμη της λογικής, καταφέρνουμε να δίνουμε λίγη σημασία στη λογική. Είναι ένα ελατήριο που αποσυντίθεται, όπως κάθε άλλο, και ακόμη πιο εύκολα.

32.

Όλα τα ζώα, και κατά συνέπεια ο άνθρωπος που κανένας σοφός δεν στοχάστηκε ποτέ να τα αφαιρέσει από την κατηγορία τους, είναι πραγματικά παιδιά της γης, όπως λέει ο μύθος για του Γίγαντες; Η θάλασσα καλύπτοντας ίσως στην αρχή την επιφάνεια του πλανήτη μας, δεν θα μπορούσε να ήταν η ίδια το κυματιστό λίκνο όλων των όντων που ήταν αιώνια κλεισμένα στα σπλάχνα της; Είναι το σύστημα του συγγραφέα του Telliamed¹³, που επανέρχεται σχεδόν σε αυτό του Λουκρήτιου¹³ επειδή έπρεπε πάντοτε η θάλασσα, που απορροφάται από τους πόρους της γης, που κατατρώγεται λίγο-λίγο από τη θερμότητα του ήλιου και από την διάβρωση για μια άπειρη χρονική περίοδο, να ήταν υποχρεωμένη, αποσυρόμενη, να αφήσει το ανθρώπινο αυγό, όπως κάνει πολλές φορές το ψάρι, σε στεγνό έδαφος στην ακτή. Σαν αποτέλεσμα αυτού, χωρίς άλλη ωτοκία από αυτή του ήλιου, ο άνθρωπος και κάθε άλλο ζώο θα έβγαιναν από το κέλυφος τους, όπως ορισμένα

¹² Οι δυο γραμμές παρατίθενται από το ποίημα της ελευθέρας ποιήτριας Mme A. Deshoulières, *Les Moutons*, που εκδόθηκε στο *Nouveau mercure galant* (Paris, 1677):
`Cette fière raison, dont on fait tant de bruit/Un peu de vin la trouble, un enfant la séduit.'

¹³ TELLIAMED ou ENTRETIENS D'UN PHILOSOPHE INDIEN AVEC UN MISSIONNAIRE FRANÇOIS (1692-1708) του Benoit de MAILLET.

εκκολάπτονται ακόμη και σήμερα στις ζεστές χώρες, και όπως κάνουν επίσης οι κότες σε μια ζεστή κοπριά με την τέχνη των φυσιοδιφών.

33.

Όπως και να είναι, είναι πιθανό τα ζώα, επειδή είναι λιγότερο τέλεια από τον άνθρωπο, θα μπορέσουν να σχηματιστούν πρώτα. Καθώς μιμούνταν τα μεν των δε, ο άνθρωπος θα μιμείτο αυτά' επειδή όλη τους η βασιλεία δεν είναι, στην πραγματικότητα, παρά σύνθεση διαφορετικών πιθήκων περισσότερο ή λιγότερο επιδέξιων, στην κεφαλή των οποίων ο Πάπας έβαλε τον Newton¹⁴. Οι απόγονοι της γέννησης, ή της ανάπτυξης της δομής που περιέχεται στο σπέρμα του ανθρώπου, δεν ήταν τίποτα τόσο εκπληκτικό. Για το λόγο ότι χρειαζόταν περισσότερος χρόνος για να γίνει ένας άνθρωπος, ή ένα ζώο προικισμένο με όλα του τα μέλη και με όλες του τις ικανότητες, παρά για να γίνει ένα ατελές και ακρωτηριασμένο' θα χρειαζόταν επίσης περισσότερος για δοθεί η οντότητα σε έναν άνθρωπο, παρά για να κάνουν να εκκολαφθεί ένα ζώο. Δεν δίνουν καθόλου την προτεραιότητα της παραγωγής των ζώων, για να ερμηνεύσουν την πρωιμότητα του ενστίκτου τους, αλλά για να δικαιολογήσουν την ατέλεια του είδους τους.

34.

Δεν πρέπει να πιστέψουμε ότι θα ήταν αδύνατον σε ένα ανθρώπινο έμβρυο, βγαλμένο από ένα αυγό ριζωμένο μέσα στη γη, να βρει τα μέσα να ζήσει. Σε όποιο μέρος αυτού του πλανήτη, και με όποιο τρόπο γη είχε γεννήσει τον άνθρωπο, οι πρώτοι έπρεπε να τραφούν με αυτά που παρήγαγε η φύση από μόνη της και χωρίς καλλιέργεια, όπως το αποδεικνύει η ανάγνωση των πιο αρχαίων ιστορικών και φυσικών. Πιστεύετε ότι ο πρώτος νεογέννητος είχε βρει βυζί, ή ρυάκι με γάλα πανέτοιμο για την ύπαρξη του;

35.

Όταν άνθρωπος τρεφόταν με δυνατούς χυμούς της γης, κατά τη διάρκεια όλης της εμβρυακής του κατάστασης, μπορούσε να είναι πιο δυνατός, πιο ρωμαλέος απ' όσο είναι σήμερα, που εξασθενίζει από μια άπειρη σειρά μαλθακών και ευαίσθητων γενεών' κατά συνέπεια μπορούσε να συμμετέχει στο πρώιμο ζωικό ένστικτο, που δεν φαίνεται να προέρχεται παρά από το γεγονός ότι τα σώματα των ζώων που έχουν λιγότερο χρόνο ζωής, σχηματίζονται νωρίτερα. Εξάλλου, προκειμένου να προσθέσουν ξένες βοήθειες στα μέσα που

¹⁴ Δες το έργο του Pope *Essay on Man*, Epistle II, ll. 31-4

ανήκουν στον άνθρωπο, τα ζώα, τα οποία, απέχοντας από το να είναι χωρίς έλεος, το έδειξαν συχνά στα βάρβαρα θεάματα, περισσότερο από τους οργανωτές τους, θα μπορέσουν να του παρέχουν καλύτερα καταφύγια, από αυτά όπου η τύχη θα τον κάνει να γεννηθεί· θα τον μεταφέρουν, όπως και τα μικρά τους, σε μέρη όπου θα υποφέρει λιγότερο από τις προσβολές του αέρα. Ίσως ακόμη, συγκινημένα από οίκτο στη θέα τόσων δυσκολιών και αδυναμίας, θα θελήσουν πολύ να φροντίσουν να τον θηλάσουν, όπως πολλοί συγγραφείς, που φαίνονται αξιόπιστοι, βεβαιώνουν ότι αυτό συμβαίνει κάποτε στην Πολωνία: μιλώ για αυτές τις ελεήμονες αρκούδες, που αφού έχουν αναθρέψει, λένε, παιδιά σχεδόν νεογέννητα, εγκαταλελειμμένα σε μια πόρτα από μια απρόσεκτη τροφό, τα έχουν θρέψει και τα έχουν μεταχειριστεί με τόση στοργή και καλοσύνη όσο τα δικά τους μικρά¹⁵. Αλλά όλες αυτές οι πατρικές φροντίδες των ζώων απέναντι στον άνθρωπο θα διαρκέσουν πιθανώς μέχρις ότου αυτός εδώ, έχοντας γίνει πιο μεγάλος και πιο δυνατός, να μπορέσει να σέρνεται, σύμφωνα με το παράδειγμα τους, να αποσυρθεί στα δάσος, μέσα στους κορμούς των κούφιων δένδρων, και να ζήσει τελικά με φυτά όπως αυτά. Προσθέτω ότι εάν οι άνθρωποι έχουν ζήσει κάποτε περισσότερο από σήμερα, δεν είναι παρά από αυτή τη συμπεριφορά και από αυτή την τροφή, που μπορούμε εύλογα να αποδώσουμε μια τόσο εντυπωσιακή *μακροζωία*.

36.

Αυτό βάζει, είναι αλήθεια, νέες δυσκολίες στα μέσα και την ευκολία να διαιωνίσουν το είδος· επειδή εάν τόσοι άνθρωποι, εάν τόσα ζώα είχαν σύντομη ζωή, επειδή στερούνταν, εδώ ενός μέρους, συχνά εκεί δυο, πόσα θα χαθούν από έλλειψη βοήθειας την πιθανότητα της οποίας μόλις επεσήμανα! Αλλά δύο, στα χίλια ίσως, διατηρήθηκαν, και έχοντας μπορέσει να γεννήσουν τα όμοια τους, είναι όλο αυτό που ζητώ, είτε στην υπόθεση των γενεών που είναι τόσο δύσκολο να τελειοποιηθούν, είτε σε αυτήν αυτών των παιδιών της γης που είναι δύσκολο να αναπτυχθούν, ακόμη τόσο αδύνατον, όταν θεωρούμε ότι αυτά τα σημερινά, αμέσως εγκαταλελειμμένα μόλις έρθουν στον κόσμο, πιθανά θα χαθούν όλα, ή σχεδόν όλα.

¹⁵ Ο La Mettrie αναφέρει διάφορες τέτοιες ιστορίες από την Πολωνία στο έργο *Διατριβή για την Ψυχή*, ch.xv, story v.

37.

Υπάρχουν εντούτοις βέβαια γεγονότα που μας μαθαίνουν ότι μπορούμε να κάνουμε πολλά πράγματα από ανάγκη, τα οποία μόνο οι συνήθειες μας περισσότερο από την ίδια τη λογική μας κάνουν να πιστεύουμε εντελώς αδύνατα. Ο συγγραφέας της *πραγματείας της ψυχής* έχει κάνει την περιέργη συγκομιδή τους. Βλέπουμε ότι παιδιά παρατημένα αρκετά μικρά σε μια έρημο, για να έχουν χάσει εντελώς τη μνήμη τους, και για να πιστεύουν ότι δεν έχουν ούτε αρχή ούτε τέλος, ή περιπλανώμενα για πολλά χρόνια μέσα σε ακατοίκητα δάση, στη συνέχεια μιας καταιγίδας, έχουν ζήσει με τις ίδιες τροφές όπως και τα ζώα, έχουν εκπαιδευθεί όπως αυτά, αντί να βαδίζουν ίσια, και δεν προφέρουν παρά άναρθρους ήχους, περισσότερο ή λιγότερο τρομακτικούς, αντί μιας διακριτής προφοράς, σύμφωνα με αυτούς των ζώων τα οποία είχαν μιμηθεί μηχανικά. Ο άνθρωπος δεν φέρνει καθόλου τη λογική κατά τη γέννηση του¹⁶ είναι πιο ζώο από όλα τα ζώα¹⁷ αλλά ευτυχώς με καλύτερο οργανισμό για να έχει μνήμη και ευμάθεια, εάν το ένστικτό του έρχεται αργότερα, δεν είναι παρά για να αλλάξει αρκετά γρήγορα σε μικρή λογική, που, όπως ένα σώμα καλά θρεμμένο, δυναμώνει λίγο-λίγο με την παιδεία. Αφήστε αυτό το ένστικτο ακαλλιέργητο, η κάμπια δεν θα έχει ποτέ την τιμή να γίνει πεταλούδα¹⁸ ο άνθρωπος δεν θα είναι παρά ένα ζώο όπως κάποιο άλλο.

38.

Αυτός που έχει θεωρήσει τον άνθρωπο σαν ένα φυτό, και βασικά δεν του έχει καθόλου δώσει μεγαλύτερη εκτίμηση από ένα λάχανο, δεν έχει κάνει μεγαλύτερο λάθος για αυτό το ωραίο είδος, από αυτόν που τον έχει κάνει καθαρή μηχανή.¹⁶ Ο άνθρωπος μεγαλώνει στη μήτρα με τη βλάστηση, και το σώμα του διαταράσσεται και ανακάμπτει, όπως ένα ρολόι, είτε με τα δικά του ελατήρια, των οποίων η εργασία είναι συχνά ωφέλιμη, είτε από την τέχνη αυτών που τα γνωρίζουν, όχι ως ωρολογοποιοί, (οι ανατόμοι) αλλά ως χημικοί φυσικοί.

39.

Τα ζώα εκκολάπτονταν από ένα αιώνιο σπέρμα, όποιο και αν ήταν αυτό, που ήρθαν πρώτα στον κόσμο, επειδή αναμιγνύονταν μεταξύ τους, έχουν παράγει, σύμφωνα με κάποιους φιλοσόφους, αυτό το ωραίο τέρας που ονομάζουμε άνθρωπό: και αυτός εδώ με τη σειρά του, με την ανάμιξη του με τα ζώα, είχε κάνει να γεννηθούν οι διαφορετικοί λαοί του σύμπαντος. Ένας συγγραφέας που τα έχει σκεφθεί όλα και δεν τα έχει πει όλα, λέει ότι οι πρώτοι βασιλείς της Δανίας υποτίθεται ότι προήλθαν από τη σχέση ενός θηλυκού

¹⁶ Ο La Mettrie αναφέρεται στα δικά του έργα *Ο Άνθρωπος ως Φυτό* και *Ο Άνθρωπος Μηχανή*.

σκύλου με έναν άνθρωπο' οι πιγκουίνοι υπερηφανεύονται ότι κατάγονται από έναν σκύλο και μια κινέζα, την οποία τα συντρίμμια ενός πλοίου την εξέθεσαν στη χώρα τους: οι πρώτοι κινέζοι, λένε, έχουν την ίδια προέλευση.

40.

Η έντονη διαφορά των φυσιογνωμιών και των χαρακτήρων των διαφόρων λαών, θα έχει κάνει να φανταστούν αυτές τις περίεργες συναντήσεις και αυτά τα παράξενα αμαλγάματα: και βλέποντας έναν άνθρωπο του πνεύματος να έρχεται στον κόσμο από την ενέργεια και την καλή ηδονή ενός ηλίθιου, θα πιστέψουν ότι η γέννηση του ανθρώπου από τα ζώα, δεν είναι περισσότερο αδύνατη και περισσότερο εκπληκτική.

41.

Τόσοι φιλόσοφοι έχουν υποστηρίξει τη γνώμη του Επίκουρου, που έχω τολμήσει να προσθέσω τη δική μου αδύναμη φωνή στη δική τους' όπως αυτοί κατά τα άλλα, δεν κάνω παρά ένα σύστημα' κάτι που μας δείχνει σε πια άβυσσο εισέρχονται, όταν θέλοντας να τρυπήσουν τη νύχτα του χρόνου, θέλουν να ρίξουν αυθάδη βλέμματα σε αυτό που δεν τους προσφέρει καμία αιτία: επειδή το να δεχθούμε τη δημιουργία ή να την απορρίψουμε, είναι παντού το ίδιο μυστήριο' παντού το ίδιο ακατανόητο. Πως έχει σχηματιστεί αυτή η γη την οποία κατοικώ; Είναι ο μόνος κατοικημένος πλανήτης; Από που προέρχομαι; Πού βρίσκομαι; Ποια είναι η φύση αυτού που βλέπω; Όλων αυτών των λαμπερών φαντασμάτων των οποίων αγαπώ την ψευδαίσθηση; Υπήρχα, πριν να μην υπάρχω καθόλου; Θα υπάρχω, όταν δεν θα υπάρχω πλέον; Ποια κατάσταση υπήρχε πριν από τη συναίσθηση της ύπαρξης μου; Ποια κατάσταση θα ακολουθήσει την απώλεια αυτού της συναίσθησης; Είναι κάτι που τα πιο μεγάλα πνεύματα δεν θα μάθουν ποτέ' θα παραληρούν φιλοσοφικά, όπως έχω κάνει¹⁷, θα σημαίνουν το συναγερμό στους πιστούς και δεν θα μας μάθουν τίποτα.

42.

Όπως η ιατρική δεν είναι πιο συχνά παρά μια επιστήμη των φαρμάκων τα ονόματα των οποίων είναι θαυμάσια, έτσι και η φιλοσοφία δεν είναι παρά μια επιστήμη των ωραίων λόγων' είναι διπλή ευτυχία, όταν οι μεν γιατρεύουν, και όταν οι άλλοι σημαίνουν κάτι. Μετά μια τέτοια ομολογία, πως ένα τέτοιο έργο θα

¹⁷ Δες την νέα μεγαλοφυή υπόθεση του de Buffon. Οι τρεις πρώτοι τόμοι του έργου του Buffon Natural History εκδόθηκε στο Παρίσι το 1749.

ήταν επικίνδυνο; Δεν μπορεί παρά να ταπεινώνει την υπερηφάνεια των φιλοσόφων, και να τους προσκαλεί να υποταχθούν στην πίστη.

43.

Α! πόσο ένας τόσο μεταβαλλόμενος πίνακας όσο αυτός του σύμπαντος και των κατοίκων του, πόσο μια σκηνή τόσο μεταβαλλόμενη και της οποίας τα σκηνικά είναι τόσο ωραία, έχει γοητεία για έναν φιλόσοφο! Αν και αγνοεί τις πρώτες αιτίες (και δοξάζεται από αυτό), από την πλευρά του παρτεριού όπου είναι κρυμμένος, βλέποντας χωρίς να τον βλέπουν, μακριά από το λαό και το θόρυβο, παρίσταται σε ένα θέαμα, όπου όλα τον καταγοητεύουν και τίποτα δεν τον εκπλήσσει, ούτε ακόμη να το βλέπει.

44.

Του φαίνεται ευχάριστο να ζει, ευχάριστο να είναι το παιχνίδι του ίδιου του εαυτού του, να παίζει ένα ρόλο τόσο κωμικό και να πιστεύει ότι ο εαυτός είναι σημαντικό πρόσωπο.

45.

Ο λόγος για τον οποίον τίποτα δεν εκπλήσσει έναν φιλόσοφο, είναι ότι γνωρίζει ότι η τρέλα και η σοφία, το ένστικτο και η λογική, το μεγαλείο και η μικρότητα, η παιδικότητα και ο ορθός λόγος, η φαυλότητα και η αρετή, είναι τόσο κοντά στον άνθρωπο, όσο η εφηβεία και η παιδική ηλικία' όσο το *αρωματικό φυτό*¹⁸ και το έλαιο στα φυτά' τέλος όσο το αγνό και το νοθευμένο στα απολιθώματα. Ο φιλόσοφος συγκρίνει τον σκληρό αλλά αληθινό άνθρωπο με μια άμαξα καλυμμένη με πολύτιμο ύφασμα, κακά κρεμασμένο' ο κενόδοξος δεν είναι στα μάτια του, παρά ένα παγόνι που θαυμάζει την ουρά του' ο αδύναμος και ο ασταθής, δεν είναι παρά ανεμοδείκτης που γυρίζει με τους ανέμους' ο βίαιος άνθρωπος, δεν είναι παρά ένα πυροτέχνημα που σηκώνεται μόλις πάρει φωτιά, ή βρασμένο γάλα, που χύνεται πάνω από το βάζο, κλπ.

46.

Λιγότερη δυσκολία στη φιλία, στον έρωτα, κλπ. μεγαλύτερη ευκολία στο να ικανοποιήσει και να ζήσει μαζί τους, τα μειονεκτήματα της εμπιστοσύνης στο φίλο, της πίστης στη γυναίκα και στην ερωμένη, δεν είναι παρά ελαφρά μειονεκτήματα της ανθρωπότητας, για αυτόν που εξετάζει τα πάντα με τη

φυσική, και το πέταγμα ακόμη, θεωρούμενο με τα ίδια μάτια, είναι μάλλον φαυλότητα παρά έγκλημα. Ξέρετε γιατί υπολογίζω ακόμη στους ανθρώπους; Είναι επειδή πιστεύω σοβαρά ότι είναι μηχανές. Στην αντίθετη υπόθεση γνωρίζω λίγους που θα εκτιμούσα να έχω συναναστροφή μαζί τους. Ο υλισμός είναι το αντίδοτο της μισανθρωπίας.

47.

Δεν κάνουμε καθόλου τόσο σοφές σκέψεις, χωρίς να επωφεληθούμε κάπως εμείς οι ίδιοι να γιατί ο φιλόσοφος, κρατώντας την ίδια αιγίδα ενάντια στις δικές του φαυλότητες, όπως ενάντια στη δυστυχία, δεν αισθάνεται περισσότερο εσωτερικό πόνο από την δυστυχή αναγκαιότητα των κακών ικανοτήτων του, από όσο αισθάνεται εγωισμό και υπερηφάνεια για τις καλές του ικανότητες. Εάν η τύχη θέλησε να έχει τόσο καλό οργανισμό όσο μπορεί η κοινωνία, και όσο κάθε λογικός άνθρωπος πρέπει να εύχεται, ο φιλόσοφος θα συγχαίρει τον εαυτό του γι' αυτό, και ακόμη θα χαίρεται γι' αυτό, αλλά χωρίς αυτάρκεια και χωρίς έπαρση. Για τον αντίθετο λόγο, καθώς δεν έκανε ο ίδιος τον εαυτό του, εάν τα ελατήρια της μηχανής του δουλεύουν κακά, οργίζεται γι' αυτό, στενάζει με την ικανότητα του καλού πολίτη ως φιλόσοφος, δεν πιστεύει καθόλου ότι ο εαυτός του είναι υπεύθυνος. Τόσο φωτισμένος για να βρεθεί ένοχος σκέψεων και πράξεων, που γεννούνται και γίνονται παρά τη θέληση του στενάζοντας για την ολέθρια κατάσταση του ανθρώπου, δεν αφήνει τον εαυτό του να βασανίζεται από αυτούς τους δήμιους των τύψεων, αυτούς τους δυσάρεστους καρπούς της εκπαίδευσης, που το δένδρο της φύσης δεν δημιούργησε ποτέ.

48.

Βρισκόμαστε στα χέρια της, όπως ένα ρολόι στα χέρια του ωρολογοποιού μας έχει ζυμώσει, όπως ήθελε, ή μάλλον όπως μπόρεσε τέλος δεν είμαστε περισσότερο εγκληματίες, ακολουθώντας την εντύπωση των αρχικών κινήσεων που μας κυβερνούν, από όσο είναι ο Νείλος για τις πλημμύρες του και η θάλασσα για τις καταστροφές της.

49.

Αφού έχω μιλήσει για την προέλευση των ζώων, θα κάνω κάποιες σκέψεις για τον θάνατο θα ακολουθηθούν από κάποιες άλλες για τη ζωή και την ηδονή.

Και οι πρώτες και οι δεύτερες είναι ακριβώς ένα σχέδιο ζωής και θανάτου, άξιο να βραβεύσει ένα επικούρειο σύστημα.

50.

Η μετάβαση από τη ζωή στο θάνατο, δεν είναι πιο βίαιη, από το πέρασμα της. Το ενδιάμεσο που τους χωρίζει, δεν είναι παρά ένα σημείο, είτε σε σχέση με τη φύση της ζωής, που δεν κρέμεται παρά σε νήμα που τόσες αιτίες μπορούν να κόψουν, και στην μεγάλη διάρκεια των όντων. Αλλοίμονο! Επειδή ο άνθρωπος ανησυχεί σε αυτό το σημείο, ταρασσεται, και βασανίζεται συνεχώς, αλλά μπορούμε να πούμε ότι η λογική δεν τον έχει κάνει παρά τρελό.

51.

Τι πρόσκαιρη ζωή! Τα σχήματα των σωμάτων λάμπουν, όπως τραγουδιούνται τα κωμειδύλλια. Ο άνθρωπος και το ρόδο εμφανίζονται το πρωί και δεν υπάρχουν πλέον το βράδυ. Όλα διαδέχονται το ένα το άλλο, όλα εξαφανίζονται, και τίποτα δεν χάνεται.

52.

Το να τρέμουμε καθώς πλησιάζει ο θάνατος, σημαίνει να μοιάζουμε με παιδιά, που φοβούνται φαντάσματα και πνεύματα. Το χλωμό φάντασμα μπορεί να μου κτυπήσει την πόρτα, όταν το θελήσει, δεν θα τρομάξω καθόλου. Μόνο ο φιλόσοφος είναι γενναίος, όπου οι περισσότεροι γενναίοι δεν είναι καθόλου.

53.

Όταν ένα φύλλο πέφτει από ένα δένδρο, τι κακό κάνει στον εαυτό του; Η γη το δέχεται ευμενώς στα σπλάχνα της και όταν η θερμότητα του ήλιου έχει εξαπλώσει τα στοιχεία του, αυτά πλέουν στον αέρα, και είναι παιχνίδια των ανέμων.

54.

Ποια διαφορά υπάρχει ανάμεσα σε έναν άνθρωπο και ένα φυτό που καταλήγουν σε σκόνη; Οι στάχτες των ζώων δεν μοιάζουν με αυτές των φυτών;

55.

Αυτοί που έχουν ορίσει το ψύχος, ως μια έλλειψη φωτιάς,¹⁹ έχουν πει τι δεν είναι το ψύχος, και όχι τι είναι: δεν συμβαίνει το ίδιο με το θάνατο. Το να λέμε ότι δεν υπάρχει το να λέμε ότι είναι η έλλειψη του αέρα, που κάνει να σταματά κάθε κίνηση, κάθε θερμότητα, κάθε αίσθημα²⁰ σημαίνει να διακηρύττουμε αρκετά τι είναι: τίποτα το θετικό, τίποτα λιγότερο από τίποτα, εάν μπορούμε να το αντιληφθούμε, όχι, τίποτα το πραγματικό, τίποτα που να μας αφορά, τίποτα που να μας ανήκει, όπως το έχει πει πολύ καλά ο Λουκρήτιος.²⁰ Ο θάνατος δεν είναι στη φύση των πραγμάτων, παρά αυτό που είναι το μηδέν στην αριθμητική.

56.

Είναι εντούτοις (ποιος θα το πίστευε;) είναι αυτό το μηδέν, αυτό το ψηφίο που δεν μετρά καθόλου, που δεν είναι καθόλου αριθμός από μόνος του, είναι αυτό το ψηφίο, για το οποίο δεν υπάρχει τίποτα να πληρώσει, που προκαλεί τόσους φόβους και ανησυχίες, που κάνει να πλέουν οι μεν σε μια σκληρή αβεβαιότητα, και κάνει να τρέμουν εντελώς οι άλλοι, που ορισμένοι δεν μπορούν να το σκεφθούν χωρίς τρόμο. Και μόνο το όνομα του θανάτου τους κάνει να τρέμουν. Το πέρασμα από το κάτι στο τίποτα, από τη ζωή στο θάνατο, από την ύπαρξη στο μηδέν, είναι λοιπόν πιο ακατανόητο, από το πέρασμα από το τίποτα στο κάτι, από το μηδέν στην ύπαρξη, ή στη ζωή; Όχι, δεν είναι λιγότερο φυσικό, και εάν είναι πιο βίαιο, είναι επίσης πιο αναγκαίο.

57.

Ας συνηθίσουμε να τον σκεπτόμαστε, και δεν θα λυπούμαστε περισσότερο να βλέπουμε τον εαυτό μας να πεθαίνει, από το να βλέπουμε το μαχαίρι να χρησιμοποιεί τελικά τη θήκη, δεν θα χύσουμε καθόλου παιδαριώδη δάκρυα σε αυτό που πρέπει κατ' ανάγκη να συμβεί. Χρειάζεται λοιπόν τόσο μεγάλη δύναμη λογικής, για να κάνουμε την θυσία του ίδιου του εαυτού μας, και να είμαστε πάντοτε έτοιμοι. Ποια άλλη δύναμη μας κρατά σε αυτό που μας εγκαταλείπει;

58.

Για να είμαστε πραγματικά σοφοί, δεν αρκεί να γνωρίζουμε να ζούμε ευτυχισμένοι μέσα στην μετριότητα, πρέπει να γνωρίζουμε να εγκαταλείψουμε τα πάντα με ψυχραιμία, όταν φτάσει η ώρα. Όσο περισσότερο εγκαταλείψουμε,

¹⁹ Boerhaave, *Elements of Chemistry*, vol. 1, 'Fire'

²⁰ De rerum natura, Bk.III, 830-1.

τόσο περισσότερο είναι μεγάλος ο ηρωισμός. Η τελευταία στιγμή είναι η βασική Λυδία λίθος της φρόνησης²¹ είναι, τρόπος του λέγειν, στη δοκιμασία του θανάτου, που πρέπει να την αποδείξουμε.

59.

Εάν φοβάστε το θάνατο, εάν είστε τόσο πολύ δεμένοι με τη ζωή, οι τελευταίες σας πνοές θα είναι τρομακτικές²² ο θάνατος θα δράσει για σας ως ο πιο σκληρός δήμιος²³ είναι τιμωρία, το να τον φοβάστε.

60.

Γιατί αυτός ο πολεμιστής που έχει αποκτήσει τόση δόξα στα πεδία του Άρη, που έχει δείξει ο ίδιος τόσες φορές ατρόμητος στις μονομαχίες, άρρωστος στο κρεβάτι, δεν μπορεί να υποφέρει, στην κυριολεξία, τη μονομαχία του θανάτου;

61.

Στο κρεβάτι του θανάτου, δεν υπάρχει πλέον θέμα αυτής της επίδειξης, ή αυτής της θορυβώδους πανοπλίας του πολέμου, που διεγείροντας τα πνεύματα, κάνει μηχανικά να τρέχουν στα άρματα. Αυτό το μεγάλο ελατήριο των Γάλλων, το σημείο της τιμής δεν έχει πλέον θέση²⁴ δεν έχουμε καθόλου μπροστά μας το παράδειγμα τόσων συμπολεμιστών, οι οποίοι ανδρείοι οι μεν απέναντι στους άλλους, χωρίς αμφιβολία περισσότερο ανδρείοι από ότι απέναντι στον ίδιο τον εαυτό τους, υποκινούνται οι μεν από τους άλλους στη δίψα της αιματοχυσίας. Όσο περισσότεροι θεατές, τόσο περισσότερη περιουσία, τόσο περισσότερη διάκριση να ελπίζουν. Εκεί όπου δεν βλέπουν παρά το μηδέν ως ανταμοιβή για την ανδρεία τους, ποιο κίνητρο υποστηρίζει τον εγωισμό;

62.

Δεν εκπλήσσομαι καθόλου να βλέπω να πεθαίνουν δειλά στο κρεβάτι, και ανδρεία σε μια δράση. Ο δούκας του ***²⁵ απήφησε άφοβα το κανόνι πίσω από την άκρη του χαρακώματος, και έκλεγε στην γκαρνταρόμπα. Εκεί ήρωας, εδώ δειλός, άλλοτε Αχιλλέας, άλλοτε Θερσίτης²⁶ τέτοιος είναι ο άνθρωπος!²⁷ Τι πιο έντιμο υπάρχει από την ασυνέπεια ενός τόσο περιέργου πνεύματος;

²¹ Ο La Mettrie αναφέρεται ίσως στον Δούκα του Grammont, του οποίου ήταν προσωπικός γιατρός;

²² Και ο Αχιλλέας και ο Θερσίτης αναφέρονται στην Ιλιάδα του Ομήρου.

63.

Να, δόξα τω θεώ, τόσες πολλές ισχυρές αποδείξεις από τις οποίες πέρασα χωρίς να τρέμω, που δικαίως πιστεύω ότι θα πεθάνω με τον ίδιο τρόπο, ως φιλόσοφος. Σε αυτές τις βίαιες κρίσεις, όπου είδα τον εαυτό μου έτοιμο να περάσει από τη ζωή στο θάνατο, σε αυτές τις στιγμές της αδυναμίας, όπου η ψυχή εκμηδενίζεται μαζί με το σώμα, τρομερές στιγμές για τόσους πολλούς μεγάλους άνδρες, πως εγώ, εύθραυστη και λεπτή μηχανή, έχω τη δύναμη να αστειεύομαι, να παίζω, να γελώ;

64.

Δεν έχω ούτε φόβους ούτε ελπίδες. Κανένα αποτύπωμα από την πρώτη μου εκπαίδευση²³ αυτό το πλήθος των προκαταλήψεων, γαλουχημένων, τρόπος του λέγειν, με το γάλα, έχει χαθεί από νωρίς στην θεία διαύγεια της φιλοσοφίας. Αυτή η μαλακή και τρυφερή ουσία, στην οποία η σφραγίδα του λάθους ήταν τόσο βαθιά εντυπωμένη, κενή σήμερα, δεν έχει διατηρήσει καθόλου ίχνη, ούτε των συναδέλφων μου ούτε των παιδαγωγών μου. Είχα το θάρρος να ξεχάσω αυτά που είχα την αδυναμία να μάθω²⁴ όλα έχουν διαγραφεί²⁵ (τι ευτυχία!) όλα έχουν σβήσει, όλα έχουν καταστραφεί μέχρι τη ρίζα²⁶ και είναι το μεγάλο έργο της σκέψης και της φιλοσοφίας²⁷ μόνο αυτές μπορούσαν να αρπάξουν την αλήθεια, και να σπείρουν τον καλό σπόρο στα αυλάκια που καταλάμβανε το κακό χορτάρι.

65.

Ας αφήσουμε αυτό το μοιραίο σπαθί που κρέμεται πάνω από τα κεφάλια μας. Εάν δεν μπορούμε να το αντιμετωπίσουμε χωρίς ταραχή, ας ξεχάσουμε ότι δεν είναι παρά ένα νήμα που κρέμεται. Ας ζήσουμε ήρεμοι, για να πεθάνουμε το ίδιο ήρεμοι.

66.

Επίκτητε, Αντωνίνε, Σενέκα, Πετρόνιε, Ανακρέοντα, Chaulieu, και λοιποί,²⁸ γίνετε οι ευαγγελιστές μου και οι οδηγοί μου στις τελευταίες στιγμές της ζωής μου... Αλλά όχι²⁹ θα μου είστε άχρηστοί³⁰ και δεν θα έχω ανάγκη ούτε να με γυμνάσουν για πόλεμο, ούτε να με διαλύσουν, ούτε να με ζαλίσουν. Με τα μάτια καλυμμένα, θα σπεύσω μέσα σε αυτό το ποτάμι της αιώνιας λησμονιάς, που

²³ Ο Επίκτητος, ο Μάρκος Αυρήλιος, ο Αντωνίνος, ο Σενέκα, ήταν όλοι Στωικοί, ενώ ο Πετρόνιος ήταν ο συγγραφέας του Σατυρικού, και ο Ανακρέων και Γάλλος ποιητής του 17^{ου} αιώνα Αββάζ G.A. de Chaulieu έγραψε ερωτική ποίηση.

καταπίνει τα πάντα χωρίς γυρισμό. Το δρεπάνι της Μοίρας δεν θα σηκωθεί μάλλον, παρά γυμνώνοντας το λαιμό μου, θα είμαι έτοιμος να δεχτώ το κτύπημα.

67.

Το δρεπάνι! Ποιητική χίμαιρα! Ο θάνατος δεν είναι καθόλου σπλισμένος με κοφτερό εργαλείο. Θα μπορούσαν να πουν (όσο μπόρεσα να τον κρίνω από την πλησιέστερη προσέγγιση του) ότι δεν κάνει παρά να περνά στο λαιμό αυτών που πεθαίνουν μια θηλιά, που σφίγγει λιγότερο, που δρα με ναρκωτική γλυκύτητα: είναι το όπιο του θανάτου' όλο το αίμα μεθά, οι αισθήσεις αμβλύνονται: αισθανόμαστε να πεθαίνουμε, όπως αισθανόμαστε ότι κοιμόμαστε, ή να πέφτουμε σε αδυναμία, όχι χωρίς κάποια ηδονή.

68.

Πόσο ήρεμος πράγματι, πόσο γλυκός είναι ένας θάνατος που έρχεται βήμα-βήμα, που δεν αιφνιδιάζει, ούτε τραυματίζει! Ένας θάνατος που προβλέπεται, όπου δεν έχουμε παρά το αίσθημα που πρέπει να έχουμε, για να τον απολαύσουμε! Δεν εκπλήσσομαι καθόλου που αυτές εδώ οι λέξεις γοητεύουν με το κολακευτικό τους θέλγητρο. Τίποτα το επώδυνο, τίποτα το βίαιο δεν τις συνοδεύει' τα πλοία δεν εμποδίζονται παρά το ένα μετά το άλλο, η ζωή περνά λίγο-λίγο, με ορισμένη νωχελική χαλαρότητα: νοιώθει κάποιος τον εαυτό του να τραβιέται τόσο απαλά από τη μια πλευρά, που μόλις συναινεί να γυρίσει από την άλλη. Αυτό κοστίζει, είναι βίαιο στη φύση, να μην υποκύπτουν στην τάση να πεθάνουν, όταν η αποστροφή για τη ζωή κάνει το θάνατο ευχάριστο.

69.

Ο θάνατος και ο έρωτας τελειώνουν με τα ίδια μέσα, την παρέλευση του χρόνου. Αναπαραγόμαστε, όταν πεθαίνουμε από έρωτα: εκμηδενιζόμαστε, όταν πεθαίνουμε από το ψαλίδι της Ατρόπου. Να ευχαριστούμε τη φύση, που έχοντας αφιερώσει τις πιο έντονες ηδονές στην αναπαραγωγή του είδους μας, μας τις έχει ακόμη διατηρήσει αρκετά ήπιες, συχνότατα, για αυτές τις στιγμές όπου δεν μπορεί πλέον να μας διατηρήσει ζωντανούς.

70.

Έχω δει να πεθαίνουν, θλιβερό θέαμα! Χιλιάδες στρατιώτες, μέσα σε αυτά τα στρατιωτικά νοσοκομεία, που μου είχαν εμπιστευθεί στην Φλάνδρα κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου. Οι ευχάριστοι θάνατοι, τέτοιοι όπως τους

περιέγραφα πριν από λίγο, μου φάνηκαν πολύ λιγότερο σπάνιοι, από τους επώδυνους θανάτους. Οι πιο κοινοί είναι ανεπαίσθητοι. Φεύγουμε από αυτό τον κόσμο, όπως ερχόμαστε, χωρίς να το γνωρίζουμε.

71.

Τι διακινδυνεύουμε πεθαίνοντας; Και τι δεν διακινδυνεύουμε ζώντας;

72.

Ο θάνατος είναι το τέλος των πάντων· μετά από αυτόν, το επαναλαμβάνω, μια άβυσσος, μια αιώνια εκμηδένιση· όλα έχουν ειπωθεί, όλα έχουν γίνει· το άθροισμα των καλών, και το άθροισμα των κακών είναι ίσο: δεν υπάρχουν πλέον φροντίδες, δεν υπάρχουν πλέον δυσκολίες, δεν υπάρχουν ρόλοι να υποδυθούμε· η φάρσα έχει παιχθεί. (Rabelais).²⁴

73.

«Γιατί δεν έχω επωφεληθεί από τις αρρώστιες μου, ή μάλλον από μια από αυτές, για να τελειώσω αυτή την κωμωδία του κόσμου! Τα έξοδα του θανάτου μου έχουν ήδη πληρωθεί· να ένα ατελείωτο έργο, στο οποίο θα πρέπει πάντοτε να επιστρέψω. Όμοιοι με ένα ρολόι που οι επιβραδυνόμενες κινήσεις του, διαγράφοντας πάντοτε τον ίδιο κύκλο, αν και με μεγαλύτερη βραδύτητα, βάζουν εντούτοις ξανά το δείκτη στο σημείο που ήταν, όταν άρχισε να γυρίζει, θα φτάσουμε όλοι το ίδιο στο σημείο από το οποίο φεύγουμε: η πιο φωτισμένη ιατρική, ή η πιο ευτυχής, δεν μπορεί παρά να επιβραδύνει τις κινήσεις του δείκτη. Τι καλό έχουν τόσοι πόνοι και τόσες προσπάθειες! Αφού έχει ανέβει θαρραλέα πάνω στο ικρίωμα, αυτός που κατεβαίνει από αυτό, είναι τόσο ξεγελασμένος όσο και δειλός, για να περάσει εκ νέου από τα καλάμια και τους αναβολείς της ζωής». Γλώσσα πολύ άξια ενός ανθρώπου που τον έχει καταβροχθίσει η φιλοδοξία, που τον κατατρώνει ο πόθος, με λάφυρο έναν δυστυχισμένο έρωτα, ή που καταδιώκεται από άλλες μανίες!

74.

Όχι, δεν θα είμαι ποτέ ο διαφθορέας της έμφυτης κλίσης που έχουμε για τη ζωή· δεν θα σπείρω καθόλου το επικίνδυνο δηλητήριο του Στωικισμού στις

²⁴ Τα λόγια του την ώρα του θανάτου του σύμφωνα με τον Bureau-Deslandes, *Réflexions sur les grands hommes qui sont morts en plaisantant*, (Amsterdam, 1712).

ωραίες μέρες, και μέχρι στην ευημερία των Λουκίλιων μας²⁵. Θα προσπαθήσω αντίθετα να αμβλύνω την μύτη των αγκαθιών της ζωής, εάν δεν μπορέσω να ελαττώσω τον αριθμό τους, ώστε να αυξήσω την ηδονή, και να δρέψω τα ρόδα της: και αυτοί που από δυστυχία του αξιοθρήνητου οργανισμού τους, θα αηδιάζουν με το ωραίο θέαμα του σύμπαντος, θα τους παρακαλέσω να μείνουν εκεί, για χάρη της θρησκείας, εάν δεν έχουν σπλαχνικότητα κάτι που είναι πιο μεγάλο, για χάρη της σπλαχνικότητας, εάν δεν έχουν θρησκεία. Θα κάνω να εξετάσουν οι απλοί άνθρωποι τα μεγάλα καλά που υπόσχεται η θρησκεία σε αυτόν που έχει την υπομονή να υποφέρει αυτά που ένας μεγάλος άνδρας ονόμασε *το κακό να ζούμε*²⁶ και τα αιώνια μαρτύρια με τα οποία απειλεί αυτούς που δεν θέλουν καθόλου να μένουν θύματα στην οδύνη, ή στην λύπη. Οι άλλοι, αυτοί για τους οποίους η θρησκεία δεν είναι παρά αυτή που είναι, ένας μύθος, μη μπορώντας να τους κρατήσω με δεσμούς που είναι κομμένοι, θα προσπαθήσω να τους γοητεύσω με ευγενή συναισθήματα να τους εμπνεύσω αυτό το μεγαλείο της ψυχής, στο οποίο όλα υποχωρούν' τέλος κάνοντας να ισχύουν τα δικαιώματα της ανθρωπότητας, που προηγούνται όλων, θα δείξω αυτές τις αγαπητές και ιερές σχέσεις, που είναι πιο συγκινητικές από τις πιο εύγλωπτες ομιλίες. Θα κάνω να φανεί μια σύζυγος, μια ερωμένη να κλαίει' παιδιά λυπημένα, που ο θάνατος ενός πατέρα θα τα αφήσει χωρίς εκπαίδευση πάνω στην επιφάνεια της γης. Ποιος δεν άκουσε τα τόσο συγκινητικά κλάματα στην άκρη του τάφου; Ποιος δεν άνοιξε ένα βλέφαρο που πεθαίνει; Ποιος είναι ο δειλός που αρνείται να σηκώσει ένα χρήσιμο φορτίο για πολλούς; Ποιο είναι το τέρας, που από μια οδύνη της στιγμής, απομακρύνοντας τον εαυτό του από την οικογένεια του, από τους φίλους του, από την πατρίδα του, δεν έχει σκοπό παρά να απαλλαχθεί από τα πιο ιερά καθήκοντα του!

75.

Τι μπορούν ενάντια σε τέτοια επιχειρήματα, όλοι αυτοί μιας σχολής, οι οποίοι, ότι και να λένε²⁷, δεν έχει κάνει μεγάλους άνδρες παρά σε βάρος της ανθρωπότητας;

76.

Είναι αρκετά αδιάφορο με ποιο κεντρί ερεθίζουν τους ανθρώπους στην αρετή. Η θρησκεία δεν είναι αναγκαία παρά για εκείνον που δεν είναι ικανός να αισθάνεται την ανθρωπότητα. Είναι βέβαιο (ποιος δεν το παρατηρεί ή δεν το βιώνει κάθε μέρα;) ότι είναι ανώφελη στην σχέση των έντιμων ανθρώπων. Αλλά δεν ανήκει παρά σε ευγενικές ψυχές να αισθανθούν αυτή τη μεγάλη αλήθεια.

²⁵ Αναφορά στον Σενέκα, του οποίου το έργο του *De vita Beata* έχει μεταφράσει ο *La Mettrie*. Δες το έργο του Αντί-Σενέκας.

²⁶ Maupertuis, *Essai de philosophie morale* (Berlin, 1749), ch.2.

²⁷ *Spirit of the Laws*, vol. 1. C.L. de Montesquieu's discussion of the Stoics is in Bk. XXIV, ch. 10.

Για ποιον λοιπόν έχει γίνει αυτό το θαυμάσιο έργο της πολιτικής; Για πνεύματα, που δεν θα είχαν ίσως καθόλου αρκετά άλλα χαλινάρια είδος, που δυστυχώς συνιστά τον μεγαλύτερο αριθμό είδος βλακώδες, χαμηλό, σερνάμενο, από το οποίο η κοινωνία έχει πιστέψει ότι δεν μπορεί ωφεληθεί, παρά δεσμεύοντας το το κίνητρο όλων των πνευμάτων, το συμφέρον' το συμφέρον μιας χιμαιρικής ευτυχίας.

77.

Ανέλαβα να ζωγραφίσω τον εαυτό μου στα κείμενα μου, όπως έκανε ο Montaigne στα *Δοκίμια* του. Γιατί δεν μπορούμε να περιγράψουμε τον ίδιο τον εαυτό μας; Αυτό το θέμα αξίζει όσο κάθε άλλο, όπου το βλέπουμε λιγότερο καθαρά: και όταν λέμε μια φορά ότι θέλαμε να μιλήσουμε για τον εαυτό μας, είμαστε δικαιολογημένοι, ή μάλλον δεν χρειαζόμαστε καθόλου δικαιολογία.

78.

Δεν είμαι καθόλου από αυτούς τους μισάνθρωπους, όπως ο le Vayer, που δεν θα ήθελαν καθόλου να αρχίσουν ξανά τη ζωή τους, η υποχόνδρια δυσαρέσκεια είναι πολύ μακριά από μένα' αλλά δεν θα ήθελα να ξαναπεράσω από αυτή τη βλακώδη παιδική ηλικία, που αρχίζει και τελειώνει η πορεία μας. Συνδέω ήδη ευχαρίστως, όπως μιλά ο Montaigne, *την ουρά ενός φιλοσόφου*²⁸ στην πιο ωραία ηλικία της ζωής μου' αλλά, για να γεμίσω με το πνεύμα, όσο είναι δυνατό, τα κενά της καρδιάς, και όχι για να μετανοήσω επειδή τα είχα γεμίσει άλλοτε με αγάπη. Δεν θα ήθελα να ξαναζήσω, παρά όπως έχω ζήσει, μέσα στο καλό φαγητό, στην καλή παρέα, στη χαρά, στη μελέτη, στον έρωτα' μοιράζοντας πάντοτε το χρόνο μου ανάμεσα στις γυναίκες, αυτό το σχολείο των Χαρίτων, τον Ιπποκράτη, και τις Μούσες, πάντοτε τόσο εχθρός της ακολασίας, όσο φίλος της ηδονής' τέλος δοσμένος ολόκληρος σε αυτό το γοητευτικό μίγμα φρόνησης και τρέλας, που οξύνονται η μία από την άλλη, κάνοντας πιο ευχάριστη τη ζωή, και κατά κάποιο τρόπο πιο πικάντικη.

79.

Αναστενάξτε, πτωχοί θνητοί! Ποιος σας εμποδίζει; Αλλά να είναι για τη βραχύτητα της πλάνης σας' το παραλήρημα τους αξίζει πολύ πάνω από μια ψυχρή λογική που διαταράσσει, παγώνει τη φαντασία και τρομάζει τις ηδονές.

²⁸ Montaigne, *Essays*, Bk.III, ch. 2, «Για την μετάνοια», από το οποίο έχει ληφθεί και μέρος της επόμενης πρότασης.

80.

Αντί αυτών των σκληρών τύψεων που μας τυραννούν, ας μη λυπόμαστε για αυτό το γοητευτικό και ανεπανόρθωτο παρελθόν, παρά με το ίδιο τρόπο, που θα δικαιούμαστε να λυπούμαστε κάποια μέρα (επιεικώς) εμείς οι ίδιοι, όταν θα πρέπει, τρόπος του λέγειν, να φύγουμε. Λογικές λύπες, θα σας ηρεμήσω ακόμη περισσότερο, ρίχνοντας άνθη στα τελευταία μου βήματα, και σχεδόν πάνω στον τάφο μου! Αυτά τα άνθη θα είναι η χαρά, η ανάμνηση των ηδονών μου, αυτές των νέων ανθρώπων που θα μου θυμίζουν τις δικές μου, οι συνομιλίες με τα αγαπημένα πρόσωπα, η θέα ωραίων γυναικών, και θέλω να πεθάνω με αυτές γύρω μου, για να φύγω από αυτό τον κόσμο, όπως από ένα γοητευτικό θέαμα' τέλος αυτή η γλυκιά φίλια, που δεν ξέρει εντελώς να ξεχνά εντελώς τη στοργική αγάπη. Ηδονική ανάμνηση, ευχάριστες αναγνώσεις, γοητευτικοί στίχοι, φιλόσοφοι, απόλαυση των τεχνών, αγαπημένοι φίλοι, εσείς που κάνετε την ίδια τη λογική να μιλά τη γλώσσα αυτών των Χαρίτων, μη με εγκαταλείψετε ποτέ!

81.

Ας απολαύσουμε το παρόν' δεν είμαστε παρά αυτό που είναι παρόν. Νεκροί για όσα χρόνια. Πεθαμένοι τόσα χρόνια που έχουμε, το μέλλον που δεν υπάρχει καθόλου ακόμη, δεν είναι περισσότερο στη δύναμη μας, από το παρελθόν που δεν υπάρχει πλέον. Εάν δεν επωφελούμαστε από τις ηδονές που παρουσιάζονται, εάν αποφεύγουμε αυτές που φαίνονται σήμερα να επιδιώκουμε, θα έρθει μια μέρα που θα τις αναζητούμε μάταια' θα μας αποφεύγουν πολύ περισσότερο με τη σειρά τους.

82.

Να αποφεύγουμε την ευχαρίστηση μέχρι τον χειμώνα των χρόνων μας, μοιάζει να περιμένουμε σε μια γιορτή για να φάμε, μέχρι ότου σηκώσουν το τραπέζι. Καμία άλλη εποχή δεν διαδέχεται αυτήν εδώ. Οι ψυχροί βόρειοι άνεμοι που πνέουν μέχρι το τέλος, και ακόμη και η χαρά θα είναι τότε πιο παγωμένη στις καρδιές μας, από τα υγρά μας μέσα στα αγγεία τους.

83.

Δεν θα δώσω ποτέ στη δύση της ζωής μου, την προτίμηση στο μέσο της: εάν συγκρίνω αυτό το τελευταίο μέρος, όπου απολαμβάνουμε τη ζωή, είναι σε

αυτό το μέρος αυτή που την απολαμβάνουμε. Απέχοντας από το να αναθεματίζω το παρελθόν, καθώς αποδίδω προς αυτό τους οφειλόμενους επαίνους που του αξίζουν, θα το ευλογώ στη μικρή ηλικία των παιδιών μου, που, καθησυχασμένα από τη γλυκύτητα μου ενάντια σε μια φαινόμενη αυστηρότητα, θα αγαπήσουν και θα αναζητήσουν τη συντροφιά ενός καλού πατέρα, αντί να την φοβούνται και να την αποφεύγουν.

84.

Δείτε τη γη καλυμμένη με χιόνι και με παγετό! Κρύσταλλοι πάγου είναι όλο το στολίδι των γυμνών δένδρων' πυκνές ομίχλες κρύβουν εντελώς το άστρο της ημέρας, το οποίο οι αβέβαιοι θνητοί μόλις που βλέπουν για να καθοδηγηθούν. Όλα μαραίνονται, όλα ναρκώνονται' τα ποτάμια έχουν αλλάξει σε μάρμαρο, η φωτιά των σωμάτων σβήνει, το ψύχος φαίνεται να έχει φυλακίσει τη φύση. Αξιοθρήνητη εικόνα των γηρατειών! Η ακμή του ανθρώπου λείπει από τα μέρη που πότιζε. Ανελέητα μαραμμένη, αναγνωρίζετε αυτή την ομορφιά, στην οποία η ερωτευμένη σας καρδιά ανήγειρε άλλοτε βωμούς; Είναι θλιβερό, στην θέα του παγωμένου αίματος στα αγγεία της, όπως ζωγραφίζουν οι ποιητές τις Ναϊάδες μέσα στη σταματημένη ροή των νερών τους, πόσες άλλες αιτίες για να αναστενάζει, έχει αυτός, για τον οποίον η ομορφιά είναι το μεγαλύτερο δώρο των θεών! Το στόμα στερείται από το πιο όμορφο στολίδι του' ένα κεφάλι με μπούκλες, που κυμάτιζαν, παίζοντας, σε έναν ωραίο λαιμό που δεν υπάρχει πλέον. Αλλαγμένη σε ένα είδος τάφου, τα πιο γοητευτικά θέλητρα του φύλου φαίνεται να έχουν καταρρεύσει, και είναι σαν σάβανα. Αυτό το δέρμα το τόσο απαλό, τόσο τέλειο, τόσο λευκό, δεν είναι πλέον παρά ένας σωρός από λέπια, από δίπλες και πτυχές άσχημα στραβωμένες: η βλακώδης ηλιθιότητα κατοικεί αυτές τις κίτρινες και ανώμαλες ρυτίδες, όπου την πιστεύουν για την φρόνηση. Ο εγκέφαλος βουλιαγμένος, πέφτοντας κάθε μέρα στον ίδιο τον εαυτό του, μόλις που αφήνει να περάσει μια ακτίδα ευφύιας' τέλος η αποκτηνωμένη ψυχή ξυπνά, όπως κοιμάται, χωρίς ιδέες. Τέτοια είναι η τελευταία παιδική ηλικία του ανθρώπου. Ίσως να μοιάζει καλύτερα με την πρώτη και να έρχεται από μια περισσότερο διαφορετική αιτία.

85.

Πως αυτή η ηλικία, που έχει τόσο επαινεθεί, θα μπορούσε να υπερέχει αυτής της Ήβης; Θα μπορούσε να είναι υπό το ειδικό πρόσχημα μιας μακράς εμπειρίας, παρά μια εσφαλμένη και κακά βεβαιωμένη λογική δεν μπορεί κανονικά παρά να αντιλαμβάνεται κακά; Υπάρχει αγνωμοσύνη να βάλλουμε το πιο απαίσιο μέρος της ύπαρξης μας, δεν λέω πάνω, αλλά στο ίδιο επίπεδο με το πιο ωραίο και το πιο ακμαίο. Εάν η προχωρημένη ηλικία αξίζει σεβασμό, η νεότητα, η ομορφιά, η ευφύια, το σθένος, αξίζουν τιμές και βωμούς.

Ευτυχισμένες εποχές, όπου ζώντας χωρίς καμία ανησυχία, δεν γνώριζα άλλα καθήκοντα, από αυτά των ηδονών: εποχή του έρωτα και της καρδιάς, αξιαγάπητη ηλικία, χρυσή ηλικία, τί απογίνατε!

86.

Το να προτιμάμε τα γηρατεία από τη νεότητα, σημαίνει να αρχίζουμε να υπολογίζουμε την αξία των εποχών από τον χειμώνα. Σημαίνει να εκτιμούμε λιγότερο τις παρουσίες της Flore,²⁹ της Cérés,³⁰ της Pomones³¹, από το χιόνι, τον πάγο και τους μαύρους παγετούς, τα σιτάρια, τα σταφύλια, τα φρούτα, και όλα αυτά τα μυρωδάτα άνθη, που ο αέρας τους των οποίων αρωματίζεται τόσο ευχάριστα, από άγονους αγρούς, όπου δεν αναπτύσσεται ούτε ένα τριαντάφυλλο, ανάμεσα σε άπειρα γαϊδουράγκαθα: σημαίνει να εκτιμάμε λιγότερο μια ωραία και χαρούμενη εξοχή, από θλιβερές και έρημες εκτάσεις, όπου το κελάγημα των πουλιών που έχουν φύγει, δεν ακούγεται πλέον, ή τέλος, αντί της ζωηρότητας και των τραγουδιών των θεριστών και των τρυγητών, βασιλεύουν η ερήμωση και η σιωπή.

87.

Στο μέτρο που τα παγωμένα σπλάχνα της γης ανοίγουν στη απαλή πνοή του ζέφυρου, οι φυτεμένοι σπόροι βλαστάνουν· η γη καλύπτεται με άνθη και πρασινάδα. Ευχάριστα σημάδια της άνοιξης, όλα παίρνουν άλλη όψη στην θέα σου· όλη η φύση ξαναγεννιέται, όλα είναι πιο χαρούμενα, πιο γελαστά μέσα στο σύμπαν! Μόνο ο άνθρωπος, αλλοίμονο! Δεν ξαναγεννιέται καθόλου: δεν έχει για τον εαυτό του ούτε την πηγή της Νεότητας, ούτε αυτή του Δία που θέλει να ανανεώνει τους Τιτάνες μας, ούτε ίσως της Αουρόρα³² που συναινεί ευγενικά να τον επικαλείται για δικό του.

88.

Η μεγαλύτερη ζωή δεν πρέπει καθόλου να φοβίζει τους αξιαγάπητους ανθρώπους. Οι χάρες δεν γερνάνε καθόλου· βρίσκονται κάποτε ανάμεσα στις ρυτίδες και στα λευκά μαλλιά· κάνουν πάντοτε να αστειεύονται με τη λογική· εμποδίζουν πάντοτε το πνεύμα να λιμνάζει. Έτσι χάρι σ' αυτές νοιώθουμε ευχαρίστηση σε κάθε ηλικία· σε κάθε ηλικία, κάνουν ακόμη να αισθανόμαστε

²⁹ Θεότητα των Ρωμαίων που συνδέεται με τα άνθη και την άνοιξη.

³⁰ Θεότητα των Ρωμαίων που συνδέεται με τη γεωργία (η Θεά Δήμητρα των Ελλήνων).

³¹ Νύμφη και θεά της γονιμότητας για τους Ρωμαίους.

³² Αντιστοιχεί στην Αρχαία ελληνική θεά Ηώ.

τον έρωτα, όπως ο αβάς Gédoin το επέδειξε με την γοητευτική ογδοντάχρονη Ninon de Lenclos³³, που του το είχε πει από πριν.

89.

Όταν δεν θα μπορώ πλέον να έχω παρά ένα γεύμα την ημέρα με τον Κώμο³⁴, θα έχω ακόμη ένα την εβδομάδα, ένα μπορώ, με την Αφροδίτη, για να διατηρήσω αυτή την ήπια και μειλίχια διάθεση, εάν όχι περισσότερο ευχάριστη, τουλάχιστον περισσότερο αναγκαία στην κοινωνία από ότι το πνεύμα. Αναγνωρίζουμε αυτούς που επισκέπτονται συχνά τη θεά, από την κομψότητα, την ευγένεια και την συγκατάθεση στη συναναστροφή τους. Όταν θα της έχω πει, αλλοίμονο! έναν αιώνιο αποχαιρετισμό στη λατρεία, θα την γιορτάσω ακόμη με αυτά τα ωραία τραγούδια και αυτά τα χαρούμενα λόγια, που χειροκροτούν τις ρυτίδες και έλκουν ακόμη τη λαμπρή νεότητα γύρο από ξανανιωμένους γέρους.

90.

Όταν δεν μπορούμε πλέον να γευτούμε τις ηδονές, δεν τις δυσφημούμε. Γιατί να διαταράξουμε την νεότητα; Δεν είναι η σειρά της να απολαμβάνει και να αισθάνεται τον έρωτα; Δεν την υπερασπιζόμαστε παρά όπως έκαναν στη Σπάρτη, για να αυξήσουν την γοητεία και την γονιμότητα. Λοιπόν λογικοί γέροι, αν και γέροι πριν από τα γηρατειά, θα μας υποφέρουν, και ίσως θα είμαστε αγαπητοί ακόμη μετά.

91.

Θα εγκαταλείψω τον έρωτα, ίσως νωρίτερα απ' όσο νομίζω' αλλά δεν θα εγκαταλείψω ποτέ την Θέμιρα. Δεν θα την θυσιάσω στους θεούς. Θέλω τα ωραία χέρια της, που τόσες φορές ψυχαγώγησαν το ξύπνημα μου, να μου κλείσουν τα μάτια. Θέλω να είναι δύσκολο να πω, ποια από τις δυο θα έχει μεγαλύτερο μέρος στο τέλος μου, ή οι Μοίρες, ή η Ηδονή. Θα μπορούσα πραγματικά να πεθάνω μέσα στην ωραία αγκαλιά της, όπου τόσες φορές μέσα της έχω ξεχαστεί! Και, (για να χρησιμοποιήσω μια γλώσσα που γελά στην φαντασία, και ζωγραφίζει τόσο καλά τη φύση), θα μπορούσε η ψυχή μου περιπλανώμενη στα Ηλύσια Πεδία, και σαν να ψάχνει με τα μάτια το άλλο μισό

³³ Ninon de Lenclos(1616-1706) ήταν περίφημη για την ομορφιά της που διατηρούσε σαλόνι το οποίο προσέλκυε τους ελεύθερους στοχαστές.

³⁴ Ο **Κώμος** ή **Κάμος**, (λατ. *Comus*) κατά την Ελληνική μυθολογία ήταν η προσωποποίηση της Διονυσιακής πομπής.

της, να την αναζητήσει σε όλες τις σκιές' τόσο έκπληκτη να μη βλέπει πλέον το τρυφερό αντικείμενο που την κρατούσε, μόλις πριν από μια στιγμή, μέσα σε τόσο τρυφερούς εναγκαλισμούς' όσο η Θεμίρα, να αισθανθεί νεκρικό ψύχος σε μια καρδιά, η οποία, με τη δύναμη με την οποία κτυπούσε, υποσχόταν να κτυπά ακόμη για μεγάλο χρονικό διάστημα γι' αυτήν. Αυτά είναι τα *σχέδια μου για τη ζωή και τον θάνατο*' Επικούρειος ηδονιστής στην διάρκεια της μίας και μέχρι την τελευταία αναπνοή, σταθερά Στωικός στην έλευση του άλλου.

92.

Να δυο είδη σκέψεων πολύ διαφορετικών μεταξύ τους, που θέλησα βάλω σε αυτό το επικούρειο σύστημα. Θέλετε να μάθετε τι σκέπτομαι για αυτές εγώ ο ίδιος; Οι δεύτερες μου άφησαν στην ψυχή ένα συναίσθημα ηδονής που δεν με εμποδίζει να γελάω με τις πρώτες. Τι ανοησία να βάλω σε πεζό λόγο, ίσως μέτριο, κάτι που είναι μόλις υποφερτό σε ωραίους στίχους; Και ότι ξεγελιόμαστε, να χάνουμε το χρόνο μας σε κενές έρευνες, που είναι, αλλοίμονο, τόσο σύντομος, και πολύ καλύτερα τον ξοδεύουμε για να απολαμβάνουμε, παρά για να γνωρίζουμε!

93.

Σας χαιρετώ, ευτυχισμένα κλίματα, όπου όλοι οι άνθρωποι που ζουν όπως οι άλλοι, μπορούν να σκέπτονται διαφορετικά από τους άλλους' όπου οι θεολόγοι δεν είναι περισσότερο δικαστές από τους φιλοσόφους που δεν έχουν γίνει για να είναι τέτοιοι' όπου η ελευθερία του πνεύματος, το πιο ωραίο προνόμιο της ανθρωπότητας, δεν αλυσοδένεται καθόλου από τις προκαταλήψεις' όπου δεν ντρέπονται καθόλου να λένε ότι δεν κοκκινίζουν καθόλου να σκέπτονται' όπου δεν διατρέχουν καθόλου τον κίνδυνο να είναι μάρτυρες της θεωρίας της οποίας είναι απόστολοι. Σας χαιρετώ, πατρίδα που έχει ήδη γίνει διάσημη από τους φιλοσόφους, όπου όλοι αυτοί τους οποίους διώκει η τυραννία, βρίσκουν (εάν έχουν αξία και ακεραιότητα) όχι ένα ασφαλές άσυλο, αλλά ένα δοξασμένο λιμάνι' όπου αισθάνονται πόσο οι κατακτήσεις του πνεύματος είναι επάνω από όλες τις άλλες' όπου ο φιλόσοφος τέλος γεμάτος με τιμές και ευεργεσίες, δεν περνά για τέρας παρά στο πνεύμα αυτών που δεν το έχουν καθόλου. Θα μπορούσες, ευτυχισμένη γη, να ανθίζεις όλο και περισσότερο! Θα μπορούσες να αισθανθείς όλη την ευτυχία σου, και να γίνεις σε όλα, εάν είναι δυνατόν, άξια ενός μεγάλου άνδρα τον οποίον έχεις για βασιλιά! Μούσες, Χάριτες, έρωτες, και εσύ, σοφή Αθηνά, βραβεύοντας με τις πιο ωραίες δάφνες το σεβαστό μέτωπο του *σύγχρονου Ιούλιου*, που είναι τόσο άξιος να κυβερνά όσο ο αρχαίος, τόσο σοφός, τόσο ωραίο πνεύμα, τόσο φιλόσοφος, δεν βραβεύεις παρά το έργο σου.

